

TEMESVÁR

Temesvár - románul Timișoara, németül Temeswar, (újabban: Temeschburg), szerbül Temišvar, bulgárul Timišvár. Nevének értelme: „vár a Temesen”. Temes megye közigazgatási központja és Bánság legnagyobb városa, valamint Románia negyedik nagyvárosa Bukarest, Iași és Kolozsvár után. 2006. január 1-én a városnak 303.200 lakosa volt, a metropolisnak pedig 336.089.

Közép-Európa egyik nagyvárosának számít, több mint 120 km²-es területen fekszik, a Tisza síkságának DK-i részén, a Temes és Bega szétfolyásánál, azon a helyen (a kevesek közül), amelyen át lehetett menni a 250 évvel ezelőtt is gyakran vadvizekkel borított területen, a lippai és szilasi dombok között. Itt húzódott a Dunát a Marossal összekötő út.

A temesvári várat emellé az út mellé építették, olyan helyre, amelyet a Temes és Bega folyók összefolyásai és szerteágazó erei, vadvizei és mocsarai szinte megközelíthetetlenné tettek. Ebben állt a középkori Temesvár erőssége. Mint fontos várat, már igen korán megjelölik a térképek. Első ábrázolása 1339-ből való, de a város belterületén végzett ásatások eredményei szerint már az újkőkorból is voltak emberi települések a területén.

Fontos stratégiai helyzetének köszönhetően számos, európai mércével is mérhető történelmi esemény színhelye volt Temesvár. Nyolc éven át Magyarország fővárosa (1315-23 között) *Károly Róbert* király uralkodása idején, majd a törökverő *Hunyadi János* és családja) székhelye volt (1446-58 között). Török vilájet központi városa (1552-1718), azután pedig osztrák koronataromány székvárosa lett a város.

Falai alatt véreztek el *Dózsa György* paraszthadai (1514) és az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc utolsó, döntő ütközetére is itt került sor (1849. aug. 9.). Volt szerbiai és lett belőle romániai város. Vezéregyéniségei, kormányzói között voltak csehek, olaszok, franciák és spanyolok. Kevés város van még a kontinensen, amelynek ennyire összeurópai történelme van. Végül pedig

innen indult el az a forradalom, amely 1989-ben megdöntötte a romániai kommunista diktatúrát.

Látnivalók az egykori Dóm-téren (ma Unirii /Egyesülés/ tér)

- A római katolikus dómtemplom 1736-73 között épült osztrák barokk stílusban. Főhajójának mellékoltárképeit a híres prágai festő, Johann Nepomuk Schöpfung festette.
- A Szentháromság-szobor az 1738-39-es pestisjárványnak állít emléket.
- A Szerb Püspöki Palotában XVIII-XIX. századi ikonokból és régi könyvekből láthatunk kiállítást. Az épület mögött az 1734-ben épült szerb székesegyház található.
- A Bástya nem más, mint a régi városfal megmaradt része, ami a tértől néhány háztömbnyire található.
- A Római Katolikus Püspöki Palotában egyházi múzeum működik, itt vannak kiállítva azok a szecessziós üvegablakok is, melyek Róth Miksa híres műhelyében készültek.
- A Savoyai-ház 1716-ban építtette Savoyai Jenő, miután csapataival felszabadította a várost.
- A Bolyai utca sarkán található emléktáblán öt nyelven olvashatjuk, hogy innen adta hírül világraszóló geometriai felfedezését Bolyai János, a leghíresebb magyar matematikus.
- A Forradalom Emlékmúzeumában fényképek és tárgyak segítségével idézik fel 1989 decemberének temesvári eseményeit.

Látnivalók az egykori Opera téren (Lloyd sor, ma Victoriei /Győzelem/ tér):

- A tér egyik végét az Opera épülete, a másik végét pedig az 1936-46 között épült ortodox katedrális határolja, ma Románia egyik legnagyobb ortodox temploma. 1989 decemberében itt zajlottak a diktatúra elleni forradalom temesvári megmozdulásai.
- A tér szélén található Hunyadi-várat Károly Róbert építtette a XIV. század elején. Nevét onnan kapta, hogy itt élt Hunyadi János családjával, és itt nevelkedett fia, a későbbi

Mátyás király is. A várban működik a Bánsági Múzeum, melynek bejáratánál azok az elektromos utcai lámpák láthatók, amelyek elsők voltak a kontinentális Európában.

- A belvároson kívül, egy kis téren található Szűz Mária-szobrot Dózsa György feltételezett kivégzésének helyén állították fel.

1. ADY ENDRE Temesvárott

A Ion Ghica (egykori Arany János) utca 13. sz. alatt fémből készült emléktábla és márványkeretbe foglalt bronzdombormű látható annak a földszintes háznak a homlokzatán, amelyben az 1897-98-as évek fordulóján Ady Endre, a későbbi nagy lírikus és közíró, a magyar költészet kiemelkedő klasszikusa lakott temesvári tartózkodása idején. A kétnyelvű román-magyar szöveg a következő:

AICI A LOCUIT POETUL MAGHIAR
REVOLUȚIONAR ADY ENDRE
DIN OCTOMBRIE 1897 PÎNĂ ÎN IANUARIE 1898

ITT LAKOTT ADY ENDRE
A MAGYAR FORRADALMÁR KÖLTŐ
1897 OKTÓBERTŐL 1898 JANUÁRJÁIG

Tíz évvel Ady Endre halálát követően merült fel a temesvári haladó szellemű íróiban lapszerkesztőiben és képzőművészeiben a gondolat, hogy értékes műalkotással jelöljék meg Ady egykori temesvári lakóházát. Gallas Nándor temesvári szobrászművész már 1929-ben elkészítette az akkori Arany János utca 13-as számot viselő ház homlokzatára szánt Ady-portrét. A gipszminta bronzba öntéséhez, az emléktábla beszerzéséhez és a szöveg kivéséséhez szükséges pénz összegyűjtésére a *Temesvári Hírlap* szerkesztősége Ady-matinékat szervezett, Gallas Nándor pedig Ady-plaketteket készített és forgalmazott, de csak 1957. május 10-én került fel a román és magyar nyelvű fémemléktábla valamint Gallas Nándor domborműve Ady Endre egykori lakóházának homlokzatára.

Az avató ünnepségen Gáspár Tibor író-újságíró, a *Szabad Szó* című napilap szerkesztője valamint a költő-műfordító Veronica Porumbacu méltatta Ady Endre költészetének egyetemességét, míg Temesvárhoz kötődő időszakát ifjú Ady Endre elevenítette fel.¹

2. BARTÓK BÉLA és a temesvári magyar líceum

„Nem céloim Bartók Béla munkásságának, művészetének méltatása, hiszen a romániai magyar zeneirodalomban számos tanulmány ezt már megtette. Azt a döntést szeretném röviden megindokolni, amelyet a 2-es számú Matematika-fizika Líceum nevelői közössége hozott 1990. február 27-i tantestületi ülésén, miszerint iskolánk vegye fel a Bartók Béla nevet.

Bartók Béla Temes megye szülötte, innen indult pályafutása is zongoraműveinek első hangversenyével, amelyet a szerző szülővárosában, Nagyszentmiklóson tartott 1903. április 13-án. Azóta, zenéje szerves részévé vált az egyetemes zeneirodalomnak. A népdalkutató Bartók Béla, a népek zenéjének megismerése és megértése

¹ Szekernyés János: A magyar költészet megújítója. Híres emberek – Temesvár kövein, in *Mindenki Kalendáriuma*, 2002.

által, a népek barátsága, a magyarok és románok közötti barátság nemes célját szolgálta. Ettől, korának politikai tévelygései, téveszméi sem tudták eltántorítani. Voltak, akik nem nézték jó szemmel 1915-ben Bartók Béla román népzenei feldolgozásait, később, mások magyar népzene kutatásait rosszallták. Bár az iránta tanúsított állásfoglalások sértették, zavarták, de – Szegő Júliát parafrázálva – Bartók Béla ember tudott maradni akkor is, amikor körülötte el-embertelenedett a világ. Emberi nagyságáról tanúskodik önkéntes amerikai száműzetése is. Nem akart visszatérni Budapestre addig, amíg ott Mussoliniről és Hitlerrelől elnevezett utcákkal találkozik a tekintete. És kitartott elhatározása mellett, nem tért vissza. Szülőföldjétől távol, New Yorkban hunyt el 1945. szeptember 26-án.

Bartók-emléktábla a Bartók Béla Líceumban

A nagy zeneszerző iránti tisztelet jutott kifejezésre tantestületünk döntésében is, hogy iskolánk az ő nevét viselje. Emlékének adózunk a névadó ünnepséggel.

Temesvár, Új Szó-1990, március 20.

Vicze Károly

3. BOLYAI JÁNOS Temesvárott

Bolyai János 1802. december 15-én született Kolozsvárott. Tanulmányait a bécsi hadmérnöki akadémián végezte. Tanulmányait 1823-ban fejezte be és hamarosan Bécsből Temesvárra került. Innen írta édesapjának Marosvásárhelyre 1823. november 3-án, a mára már matematikatörténeti levelét, amelyben arról értesíti, hogy „...*a semmiből egy új, más világot teremtettem.*”

A Temesváron eltöltött évei alatt (1823-1826) fogalmazta meg és foglalta össze egységes rendszerbe az abszolút geometria alapjait. 1826-ban innen Aradra helyezték, és még abban az évben átadta Eckwehr századosnak azt az értekezést, amelynek sajnos utóbb nyoma veszett, amelyben addigi vizsgálatait foglalta össze írván benne, hogy „...*már az egésznek az alapja le van téve...*”

1832-ben jelent meg korszakalkotó műve, a *Tér abszolút igaz tudománya*. A nagy jelentőségű mű Bolyai Farkas *Tentamen* című könyve első kötetének függelékeként került ki a nyomdából, de különnyomatai már 1831 áprilisában elkészültek. Ebből egy példányt Bolyai Farkas 1831. június 20-án elküldött barátjának, Gaussnak, de mivel a küldemény útközben elkallódott, 1832. január 16-án egy újabb levél kíséretében ismét elküldte. Gauss 1832. március 6-án írt válaszlevelében ugyan azt írta, hogy „... *ha fiad munkáját megdicséreném, ez azt jelentené, hogy magamat dicséreném...*”, de ugyanott ezt is írja: „...*nagyon örvendek, hogy éppen régi jó barátom fia az, aki engem olyan csodálatos módon megelőzött*”.

Gh. I. Gerling marburgi matematikusnak írt levelében pedig az *Appendix (Scientia Spatii) = Függelék (A Tér Tudománya)* szerzőjét, Bolyai Jánost egyenesen „*elsőrangú lángésznek*” nevezi. Ezért érthetetlen mindmáig, hogy miért nem tette közzé a fiatal Bolyai felfedezését a Göttingeni Tudományos Értesítőben.

Temesváron a nevét viselő utca sarokházának falán, amelyből a korszakalkotó levelet írta édesapjának, emléktábla emlékeztet mondatára: „...*A semmiből egy új, más világot teremtettem...*”².

A Szent Katalin plébániatemplom utcájának sarkán (Bolyai János utca), Jecza Péter szobrász által készített bronz lapok (5 db) és

² Toró Tibor: Bolyai János és Albert Einstein álmainak megvalósítása felé, in *Mindenki Kalendáriuma 2002*, 183-187.o; Kiss Elemér, „Semmiből egy új más világot teremtettem”, In *Régi(j)óvilág*, Temesvár, 2007. II. évf. 3.sz.

dombormű-portré, függőlegesen egymás alatt a falban emlékeztet Bólyai János mondatára öt nyelven: románul, magyarul, németül, szerbül és angolul.

Továbbá a Nyugati Tudományegyetem egyik belső udvarában 1998-ban felavatták Bólyai János szobrát, amelyet Vetró Artúr készített 1977-ben.

Toró Tibor professzor Bolyai Jánossal kapcsolatos gyűjteményét közcélra felajánlotta, és a Szórvány Alapítvány támogatásával jött létre 2008 áprilisában a Magyar Ház egyik első emeleti termében a *Bolyai Emlékszoba*.

4. Déchy Mór – a volt temesvári diák

A neves utazó, földrajzi felfedező, alpinista, Kaukázus legismertebb magyar kutatója, 1851. november 4-én született Pesten. Mivel édesapja több helyen dolgozott vasúttervező mérnökként, az ifjú Déchy több helyen végezte tanulmányait, többek között Buda-

pesten és Temesváron, a Piarista Gimnáziumokban. Egyetemi hallgatóként jogot tanult a bécsi, illetve a pesti egyetemeken. A bécsi évek alatt szerette meg véglegesen a hegymászást. Számos Alpokba induló feltáró expedíciónak lett a résztvevője, 18 évesen kezdte járni az Alpok Bernina csoportját. 1871-ben megmászta a Jungfraut (4158 m) és elsőként a 4556 m-es Monte Rosát. Ugyanebben az évbe feljutott a déli oldalról a Mont Blancra Európa legmagasabb pontjára (4807 m), majd 1873-ban a Matterhornra (4478 m). 1874-ben hetedik hegymászóként érte el a Kárpátok legmagasabb pontját, a 2654 m-es Gerlachfalvi csúcsot. A Magas Tátrában róla nevezvék el a Tátra csúcs 2523 m magas délkeleti mellékormát.

Az emléktáblát a temesvári volt Piarista Gimnáziumban tervezi felállítani az Erdélyi Kárpát-Egyesület

Az Alpok és a Kárpátok meghódítása után számos expedícióban vett részt a Pireneusokban, Spitzbergákon, Boszniában a Dinári Alpokban, Észak Afrikában az Atlasz hegységben. Az általa tanulmányozott jelenségeket – glaciológiai, vízrajzi megfigyelőseket – külföldi és belföldi szakfolyóiratokban, földrajzi társaságok lapjaiban közölte.

1872-ben részt vett a Magyar Földrajzi Társaság megalapításában, amelynek tagja volt élete végéig.

1879-ben jutott el először Ázsiába, elzarándokolt nagy elődje Kőrösi Csoma Sándor dardzsilingi (India) sírjához. 1884-ben vezette első expedícióját a Kaukázusba, abba a hegységbe ahova hét-szer fog még visszatérni. 1884. augusztus 23-án jutott fel az 5642 m magas csúcsra.

Déchy Mór szisztematikusan tanulmányozta a hegyóriást, tanulmányozta kőzettani összetételét, gleccsereit és azok mozgását, vízrajzát, tektonikai viszonyát, növényzetét és állatvilágát. Kaukázusi élményeit szép fényképfelvételekkel gazdagított háromkötetes német és egy kötetes sűrített magyar nyelvű monográfiában adta közre, *Kaukázus kutatásaim és élményeim a kaukázusi havasokban*. A német nyelvű mű 1905-1907 között jelent meg Berlinben. Számos műve jelent meg az Alpokról, a Kaukázusról, a magas hegyekről valamint a természetvédelem fontosságáról. Déchy Mór élete utolsó időszakában felemelte szavát a természetvédelem szükségességére és sürgette Magyarország első nemzeti parkjának létrehozását.

Életműve alapján lett 1909-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Tiszteletbeli tagjukká fogadták a párizsi, berlini, római, brüsszeli, amszterdami és madridi földrajzi társaságok. Tagja volt számos szervezetnek, többek között az Erdélyi Kárpát Egyesületnek. A londoni Royal Geographical Society és a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagjává választották. A kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktorrá fogadta 1908-ban.

Kaukázusi utazásainak gazdag néprajzi és természetrajzi gyűjteményét a magyar Néprajzi Múzeumnak és a Földtani intézetnek adományozta. Gazdag könyvtárát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajz Intézete gondozza és őrzi.

1917. február 8-án halt meg Budapesten, sírja a Nemzeti Pantheonban, a Kerepesi úti temetőben található.³

5. DÓZSA GYÖRGY és Temesvár

Amikor X. Leo pápa 1513. július 15-én kelt bullájában felhatalmazta Bakócz Tamás esztergomi érsekprímást, hogy a törökök

³ Forrás: *Magyar Utazók Lexikona*, Panoráma Budapest 1993

ellen keresztes háborút hirdessen, még senki sem gondolhatott arra, hogy milyen súlyos következményei lesznek majd a vállalkozásnak. A Rómából 1514 tavaszán hazaérkező bíborosi rangú érsek április 16-án, húsvét vasárnapján hirdette ki a hadjáratot, kimondva, hogy aki a szent háború ügyét hátráltatja, azt az egyházból kiátkozottnak tekintik. Április 30-án nevezte ki a keresztesek vezérévé az egyszerű székely nemest, Dózsa Györgyöt, a nándorfehérvári őrség volt parancsnokát. A budai Szt. Zsigmond templomban adta át neki a nagy vörös kereszttel díszített fehér zászlót és ünnepélyes istentisztelet közben az ég áldását kérte reá és vállalkozására.

Dózsa zászlaja alá a vártnál jóval többen jelentkeztek és hamarosan negyvenezerre nőtt a Pest melletti keresztes = „kuruc” tábor. A földeket a legnagyobb munka idején elhagyó jobbág্যokat a nemesség mindenáron szeretne volna visszatérésre bírni, és ebben az otthon maradt családtagok bántalmazásától sem riadt vissza. Nem véletlenül tekintette Dózsa úgy, hogy a nemesség gátolja a szent háború ügyét, amint ezt ceglédi beszédében mondotta a parasztoknak: „Tudjátok, hogy a hűtlen nemesek ellenünk s a szent háborúra készülők összes kuruchad ellen erőszakosan fölkeltek, hogy bennünket üldözzenek és kiirtsanak” Az ezt követő lázadás leverésére a nemesek a Délvidék főkapitányát, Temesvár várvédőjét, Báthori Istvánt nevezték ki vezérül. Miután Szegedet nem sikerült elfoglalnia, Dózsa átkelt seregével a Tiszán és a Maros mentén haladt Erdély irányába, sorra foglalva el a folyó mentén lévő várakat: Csanádot, Solymost, Lippát, Világost, borzalmas kínok között végezve az elfogott nemesekkel, karóba húzatva a csanádi püspököt is.

Barta Gábor történész szerint Temesvár ostroma június 13-tól július 15-ig tartott. Taurinus István gyulafehérvári kanonok verses leírása (Stauromachia) szerint Dózsa a vártól délkeleti irányban lévő Ulicsi síkon állította fel „számtalan” sátorát (V. ének, 50. vers). Magát a várat kettős sánc és kettős fal védte, írja Taurinus ugyanott. Jovius leírása szerint (90. levél 2. o.) Dózsa az érkezését követő napon a mai Gyárváros irányából megkezdte lövetni kerekas ágyúiból a várat. Mivel azonban a Bega mellékágai és mocsarai meggátolták a vár megközelítését, megkísérelte levezetni azok vizét a Temesbe, egy 7 km hosszú csatornát ásatva embereivel Gyirok fe-

lé, és Báthori István támadása ellenére Dózsának sikerült a Temes mocsaraiba vezetnie a folyó vizét. Időközben Báthori, félretéve Szapolyaival szembeni ellenszenvét, a hozzá küldött levelében „a mindenható Istennek és szülőanyjának szerelmére kérte, szabadítsa meg őt és hozzátartozóit az oroszlán torkából.” (Szerémy, 63.) Volt is oka erre, mert az idő múlásával az élelem annyira fogytán volt, hogy az őrség már lóhússal kezdett táplálkozni (U.o)

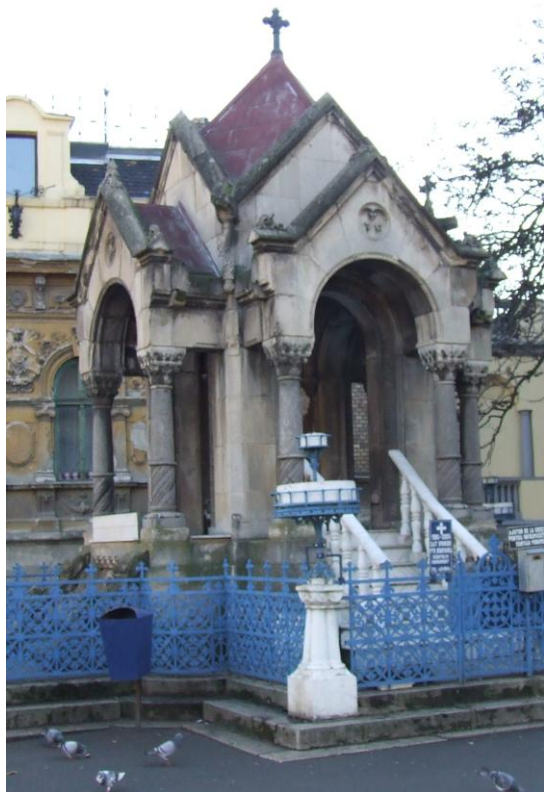
Végre – írja Márki Sándor kolozsvári történész – „Egy forró júliusi napon Szapolyainak hada megerőltető menetek után a Temesvárt már majdnem egy hónap óta körülzárva tartó Dózsa táborának közelébe érkezett. Mielőtt a kurucok észrevették volna, teljes csatarendbe állította embereit s dobszóval és trombitaharsogással nyomult feléjük az ulicsi mezőre”. Istvánffy szerint (45), Dózsa biztatta embereit, hogy itt van az általuk annyira óhajtott alkalom, hogy megátalkodott ellenségeiket megleckéztessék. Azután úgy állította fel körülbelül 40.000 főnyi seregét, hogy ő-maga a középet, öccse Gergely a jobb, Lőrinc pap pedig a balszárnyat vezényelte.

A kitört harc elkeseredetten és kétesen folyt. Végül a küzdelem közepén dőlt el. A jobban felfegyverezett palotások, a székely könnyűlovasok – akikről korábban az a hír terjedt el, hogy a kurucokhoz csatlakoznak, írja Szerémy (64) – s a lovas végvidékiek olyan erővel támadtak, hogy a keresztések lassankint hátrálni kezdtek. „Hiába akarta Dózsa György megállítani a futókat, hiába járt elől jó példával, egy csapással két páncélost sújtván agyon” – írja Taurinus nyomán Márki Sándor. A csata eldőlt.

Petrovics Péter, Temesvár későbbi várvédője, Szapolyai rokona, lándzsájával Dózsa oldalát megsértette és az lováról félholtan lebukva foglyul esett. Ezután a harc már vad mészárlássá fajult. A menekülők közül sokan a Begába veszték, mert Szapolyai katonasága akadályozta az átkelést, írja Taurinus (V. ének, 80. vers). Mészáros Lőrinc azonban, aki nem kelet felé menekült, ahol egyenesen a nemesek fegyvereibe futottak a menekülők, hanem nyugati irányba, megszabadult (Istvánffy, 46)

A győztes nemesség nem ismert könyörületet. A Dózsa táborában lévő nőket és gyermekeket is nagyobb részt felkoncolták. Dózsát tüzes vastrónusra ültették, fejére izzó vaskoronát helyeztek,

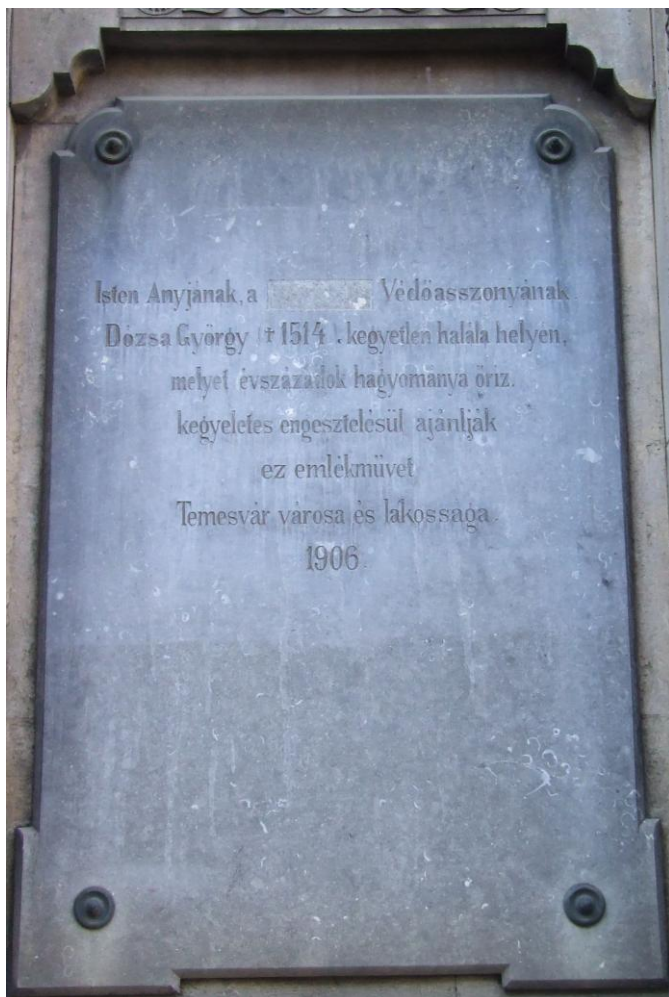
kezébe pedig forró kormánypalcát nyomtak. Ezután előhozták azt a kilenc főbb lázadót (ennyi maradt élve negyvenből), akiket tizenöt napig éhezettek és megparancsolták nekik, hogy vezérük vasfogóval tépdesett húsából egyenek. És ezalatt Dózsa alig moccant. Istvánffy így ír magatartásáról: „György nem jajgatott, nem rémült meg, csupán szégyenkezve, általa nevelt kutyakölyköknek nevezve őket, hallgatott.”

A Mária-kápolna

A kivégzés helye bizonytalan. 1906-ban, mikor dr. Székely László elkészíttette a Mária-kápolnát, benne a Kis György által faragott Szűz-Mária szoborral, azt íratta a kápolnára, hogy az azon a helyen áll, ahol Dózsa Györgyöt kivégezték. A krónikákból viszont

tudjuk, hogy Dózsát a Belgrádi kapun át hozták ki a várbörtönből és a kapun kívüli mezőségen végezték ki. Az is ismert, hogy a kivégzést Szapolyai és Báthori István a Hunyadi várkastély egyik emeleti ablakából nézte. Így pedig a kivégzésnek jóval közelebb kellett lennie a Hunyadi-kastélyhoz mint a mai Mária-kápolna helye.

A Dózsa-felirat (a szövegből kitörölve: „magyarok...”)

6. Krisztus-corpus fekete márvány kereszten

Máig sok helytörténész elfogadott tényként kezeli a vitatható információt: a Coronini-parkot (később Néppark) körülvevő 1910-ben épített, téгла- és kovácsoltvas-kerítésnek egyenesen erre a célra kiképzett hajlatában emelt kereszten, a *ma is meglévő* nagyméretű, bronz, megfeszített Krisztus Fadrusz János alkotása.

„A Gyárváros felé vezető útvonal rendezése alkalmából el kellett távolítani az évek hosszú sora óta ott állott fakeresztet, amely patinás ódonosságával nem illett az új miliőbe. A Gyárváros katolikus polgárai ekkor elhatározták, hogy a régi helyén egy új, díszes ke-

resztet állítanak fel. Az új kereszt elkészült és azt ma állították fel az út mentén. A márványból és bronzból készült keresztfa művészi kivitelben hirdeti Isten dicsőségét. Tunner Kornél kőfaragó műterméből került ki az új kereszt a Gyárváros katolikus hívőinek áldozatkészségéből. A kereszt ünnepélyes felavatása a közeljövőben megy végbe. A plébániahivatal felhívja a polgárságot, hogy azok, akik a keresztre még adományozni akarnak, azok a plébánián jelentkezzenek.” *Lásd: Délmagyarországi Közlöny*, 230 sz. 1911 okt. 8. (Új kereszt a gyárvárosi úton).⁴

Ami *ma látható*: svédországi fekete márvány keresztben bronz corpus. Jelzetlen! A gyárvárosi volt Andrassy-úton, a park kerítésének hajlatában. Állították: 1909 vagy 1910-ben?

A szobrász feltételezés szerint Fadrusz János, a XIX. századi magyar történeti szobrászat egyik legnagyobb alakja. Miklószik Ilona szerint az alkotó nem Fadrusz, hanem Tunner Kornél.⁵ Bár Temesváron nincs Fadrusz János által készített szobor, Bánságban volt egy. Ezt Ferenc József császárról és királyról mintázta Fadrusz és Karánsebesen állt. Fadrusz János és Rollinger Rezső 1906-ban készült Ferenc József-szobrának talapzatán 1943 óta Dragalina tábornok szobra áll.

Tunner Kornél temesvári kőfaragó volt. Munkái a régióban:

- 1894 - Honvédek obeliszkje. Temesvár. Selyemgyártelek.
- 1894 - Honvédek obeliszkje. Temesvár. Józsefvárosi sírkert.
- 1897 - Honvédemlék. Gyertyámos (Căpriniș), Temes megye.
- 1899 - Honvédemlék. Szabadfalu (Freidorf), Temes megye.
- 1913 - Petőfi Sándor emlékmű emléktáblája. Szabadfalu (Freidorf). Az emléket Székely László városi műépítész tervezte, felépítését Schmidt és Bagyánszky vállalkozók és Goldstein Fülöp cementgyáros cége végezték.⁶

⁴ Miklószik Ilona: *XIX-XX. századi bánsági szobrok*, g), kézirat.

⁵ Miklószik Ilona: *Forradalmi szobrok*, 70., kézirat

⁶ <http://www.erdelyimuveszet.ro/kataszter/SZOBRASZ/nevek/tzn.htm>

7. FRANYÓ ZOLTÁN és Temesvár

Franyó Zoltán romániai magyar költő, író, műfordító. Élt 91 évet élt, amint a háza előtt (Bogdăneștilor u. 19) felállított, Jecza Péter szobrász által készített mellszobrán is olvasható: 1887-1978.

A nála fiatalabb temesváriak számára egy korábbi világ képviselője, közvetítője, akinek eredetiségénél csak kapcsolatai voltak meglepőbbek. Az I. világháború után Bécsbe emigrált, majd Erdélyben telepedett le. Elsősorban műfordítóként szerzett megbecsülést. Több mint négyezer verset fordított magyarra, s magyar költők németre, illetve románra fordításával is foglalkozott. Ő fordította le például Thomas Mann számára József Attila hozzá írott versét, s Ady egyik legjobb német nyelvű tolmácsolója volt. Különösen jelentős életműkiadásának Ősi örökség című első kötete, amely az óegyiptomi, a sumer, az akkád, az ógörög, a római, az arab, a perzsa, az indiai és a kínai költészetből vett fordításokat tartalmazza.

Franyó Zoltán – a műfordító

A magyar és a német nyelvet anyanyelvi szinten beszélte, gyermekkorában megtanult románul és franciául, majd az angolt sajátította el Bécsben, ahol az Egyetemen – mint jómagam mondotta – tantárgy volt a latin, olasz, görög – és emellett a keleti nyelveket, köztük a kínait, perzsát, szanszkritot tanulta. Így válik érthetővé, hogy műfordításait, melyekkel kontinenseket hódított meg, igazi alkotóművészetnek tartotta, hogy ennek szentelte egész életét.

„...mert ehhez az kell, hogy azok, akik más nyelvre fordítanak ismerjék alaposan azt a nyelvet, amelyből fordítanak és természetesen azt, amelyre átültetik az irodalmi szöveget. Meg kell mondanom, hogy nálunk még átmeneti állapot van. Többször szóltam erről a magyar írók összegyűjtéséről és Bukarestben is. Az, hogy meghívják évenként vagy két-három évben egyszer valakit külföldről egy hónaptól két hónapig terjedő időszakra, hogy az alatt ismerkedjék a költővel vagy azzal az irodalommal amelyből fordít, nagyon kevés. Kérdezem én, hogy lehet egy hónap alatt megismerni egy író, egy irodalmat, amikor erre egy egész élet is kevés! Hiszen Adyt nem lehet másként fordítani, mint Ady-ul, és Goethet csakis Goethe-ül, nem igaz?!”, vallotta Pongrácz P. Máriának adott utolsó interjújában két héttel halála előtt.

Franyó egykori háza ma irodalmi emlékház

Költőként jelent meg az irodalomban. A *Temesvári Hírlap* 1908-1909-es évfolyamainak számaiban gyakran szerepel a költő, Franyó Zoltán neve. Franyó Zoltán írásai a *Huszádik Században*, a *Nyugatban*, a *Pesti Naplóban* és a *Népszavában* jelentek meg. Az első

világháborúbeli katonai tudósításaiból állította össze *A kárpáti harcokról* (Bp. 1915) című kötetét. Bécsbe emigrálva az egyetemen keleti nyelveket tanult. 1921-ben önálló kötetben jelentette meg Adyfordításait (*Auf neuen Gewässern*, Wien). 1923-ban tért haza Aradra. Szerkesztette a *Genius* és *Új Genius* c. folyóiratokat, majd a temesvári *5 Órai Újságot*. Az 1926-27-es színházi évadban a temesvári színház igazgatója volt. 1938-tól szerkesztőként jegyezte a temesvári Lapkiadó Rt. négy lapját. Közben műfordítói munkát végzett, a II. világháború után főként ennek a tevékenységnek szentelte magát. Nyugati nyelvekből, valamint oroszból, románból, arabból és kínából fordított magyarra és magyar költőket tolmácsolt németül.

Műfordítói munkásságáért 1969-ben Herder díjat kapott.

8. HERCZEG ANDRÁS háza

Herczeg András művészet- és általában kultúrapártoló vállalkozó. Párját ritkító módon áll egy-egy kezdeményezés mellé, olykor maga indítványoz olyan projekteket, amelyek értékeink védelmét, felmutatását célozzák. Majláthfalván született (1960), rövid perjámosi kitérő után 12 évesen Temesvárra költözött. Itt érettségizett, majd a műegyetemen szerzett elektronika szakmérnöki oklevelet. 1989 előtt több vállalatnál elektronikus szakmérnökként és automatikusként dolgozott.

1990-ben indította első vállalkozását: kollégáival sörgyárat kezdtek építeni, amely 1994-ben beindult, de csak rövid ideig működött, pénzhiány miatt. 1991 augusztusában építkezési céget alapítottak, amely 1993 nyarán már 100 alkalmazottal dolgozott. 1993. szeptember 10-én reggel, munkába menet közben súlyos autóbalesetet szenvedett, melynek következtében megbénult. Orvosai kevés esélyt adtak az életben maradásra, de nem adta fel, és 1994 tavaszán már néhány lépést meg tudott tenni.

Mozgásában korlátozottként építőanyag-kereskedésre állt át. 1997 tavaszán elkezdte házának építését és vállalta a munkatelep vezetését, így elérte, hogy már ugyanaz év őszén letehetette a járás közben addig használt segítő botokat. Házának építése 2000 nya-

rán fejeződött be. A munka során ismerkedett meg háza tervezőjével, Radu Mihăilescu építész-mérnökkel, akivel azóta együtt dolgozik, aki némileg Herczeg Andrásnak is köszönhetően az ország egyik jelentős építésze lett.

A Herczeg-ház az utca felől

2001-ben alakult meg az EGERIA családi vállalkozás, amely építőanyag-kereskedéssel foglalkozik, és ma egyike az iparág vezető cégeinek, országosan és nemzetközileg is jegyzik. Külföldi kapcsolatait elsősorban magyar, osztrák és szlovák cégekkel alakította ki. Az EGERIA folyamatosan felfejlődik, jelenleg 65 alkalmazottal dolgozik és jelentős a logisztikai háttere.

Szabadidejében kedvtelésből térképeket, metszeteket gyűjt, és Jancsó Árpád hídmérnök és helytörténész biztatására fordult érdeklődése a helytörténet felé. Támogatja a temesvári magyar sajtót, több helytörténeti munkát támogatott (Jancsó Árpád, Vicze Károly

munkáit⁷), támogatta Zimán Magda faliszőnyeg-katalógusának a megjelenését, román művészeti kezdeményezéseket, albumokat.

A belső tér „játékai”

Herczeg András háza ma tananyag. Tanítják, építészeti megoldásai a temesvári, a bukaresti egyetem hallgatói számára a kortárs építőművészet párját ritkító megvalósításként kerülnek bemutatásra. A ház – amelyet gazdája az értő érdeklődő előtt megnyit – kívülről nem „árulkodik”, az utcafrontról nem sejtjük, milyen csodás belső világ tárul a belépő elé.

A ház építészeti értékeit illetően egy szakvélemény. A ház dekoratív karaktere és következésképpen fraktálszerű tulajdonsága az a két jellegzetesség, amely a részletekre fordított fokozott figyelemnek köszönhetően világlik csak ki. Ez példátlan a román építészetben. A textúrák és anyagok lenyűgöznek nemcsak számuk, hanem a párosításuk ügyessége okán is. Fraktálszerű, mivel az egész

⁷ Kötelességemnek érzem ez alkalommal is köszönetet mondani Herczeg Andrásnak a támogatásért, amely nem csupán anyagiakban mutatkozott meg, hanem ösztönző elvárásban. – Vicze Károly.

épületbelső (a tárgyak és részletek) ugyanazon komplexitásával rendelkezik. A Herczeg-ház megnyugtató magyarázat Frampton kijelentéséhez, miszerint az építészet nem technika, de nem is művészet, hanem ősi ipar, testi vállalkozás, amelyet nem lehet megváltani se gyártással, se kísérletezéssel. Az első benyomás ellenére ez egy mélyen konzerváló ház, és mivel az építészetről beszélünk, a szó legnemesebb értelmében az.

Az improvizáció zárja le azoknak az építészeti témáknak a leírását, amit a Herczeg-házzal kapcsolatosan szükséges megemlíteni. Maga a tulajdonos is elragadtatva mesél el néhány olyan váratlan eseményt, amelyek a házban egy sor spontán happeninget adnak elő. A házban történő események közül nem lehet mindent logikusan megmagyarázni. Ily módon a Herczeg-ház egy *opera aperta*: a vidám improvizáció is az alkotórészévé vált. Álmodozni enged, mint valami remekmű.

Radu Mihăilescu épülete sokáig egymagában marad az a 'bol-dog építészeti megoldás', amelyet nem tudunk tökéletesen megis-mételni. Továbbá az a példa, amely az 1989 után Romániában épí-tett házak és alkotóik többségét egyaránt sarokba szorítja. A Her-czeg-ház után meg kell újra tanulnunk azt, hogy az 'építészetet' sajnos még mindig ritkán írhatjuk le csupa nagybetűvel.⁸

9. HORGONY HÍD

A XIX. század végén Temesvárnak öt nagy közúti vashídja volt: Bem-híd, Horgony-híd, Hunyadi-híd, Tigris utcai híd, Napó-leon-híd. Ezek az 1870-es évek elején épültek. E vashidak némelyi-két a századfordulón megerősítették, másokat pedig új híddal cse-rélték fel. A régi hidat 1891-ben helyettesítették egy új, kecses fel-építésű acélhíddal, mely hosszú életet élt, s „híd-aggastyánként”, recsegve-ropogva is híven szolgálta a várost. A híd neve több vál-tozatban fordul elő: Aranyhorgony, Horgony majd Ferenc József, majd 1920 után Stefan cel Mare. 1956-ban adta át helyét új, vasbe-tonból épült utódjának.

A Horgony-híd Temesvár egyik leghíresebb hídja volt. Nem-csak azért, mert a józsefvárosi pályaudvar, a régi indóház felé veze-tő Bonnáz és Úri utcát kötötte össze a Bega felett, hanem azért is, mert ez a híd is matuzsálemi kort ért meg, és mert a hagyomány a nagy toronyépítő hídmérnök, Gustave Eiffel művének tulajdonítja. Ezt sulykolják a kedves turisták fejébe a Temesvárról szóló pros-pektusok is. Nincs nyoma annak, hogy a nagy francia, vagy annak legalábbis tervezőirodája készítette volna a terveket. Nem is lehet, hiszen a korabeli szakirodalom alapján egyértelmű: a hidat Totth Róbert, az osztrák-magyar állami vasúttársaság resicai vasműhíd-osztályának tehetséges főnöke tervezte.

Ez volt a történelmi Magyarország első folyttvas szerkezetű közúti hídja. A városi tanács 1889-ben határozta el a régi Arany-horgony-híd lebontását és egy új vashíd építését. A harmincméte-

⁸ Megjelent az *OGTOGON ARCHITECTURE & DESIGN* – Budapest, 2001/4, 46-50. old.

res fesztávolságú új hidat még 1891-ben adták át a forgalomnak. A felszerkezetet öt parabolikus ívtartóból alakították ki, melyet Resicán gyártottak. Az útpályát faburkolattal látták el. A hídfőket téglából építették, belsejükben betonmaggal.

Horgonyhíd, háttérben a ma is látható Horgony-palota

1956-ban, amikor lebontásra ítélték a mind nehezebb gépjárművek és villamosok növekvő terhelését már nem bíró hidat, az új híd bukaresti tervezői meg akarták menteni a híd jellegzetes, még felhasználható elemeit (hossztartók, hídkorlát) egy gyalogoshíd építését javasolva, de a helyi hatóságok nem hagyták jóvá. A szép és híres hídból nem maradt ránk semmi más, csak egy pár fénykép.⁹

10. HUNYADI VÁRKASTÉLY

Az Operaháztól balra, a főtértől alig 100 m-re van Temesvár egyetlen középkori épülete, a Hunyadi-várkastély. Ezt Károly Róbert építtette 1318-ban, 1443-ban Hunyadi János átalakíttatta. Kaszárnyaként állítják helyre (1719-ben) a törököktől való visszafogla-

⁹ Jancsó Árpád: Első folytatvasból épült közúti hidunk, *Műszaki Szemle*, 1998. 3-4 sz.

lás után, majd 1851-ben, mivel az 1849-es ostrom alatt rommá lett, renoválták. Itt volt egykoron a magyar király rezidenciája, Hunyadi benne lakott családjával. Később a várparancsnok székháza, a török uralom alatt is az.

Mai formája nagyjából azonos az egykorival. Nem csak körbejárni érdemes, de megnézésre is az itt székelő Bánság Múzeuma, amelyet 1947-ben költöztettek ide.¹⁰

A térség történetíróinak egyik legkiválóbbika, dr. Szentkláray Jenő szerint Hunyadi János „pilótákra”, facölöpökre rakatta a várkastély alapjait. A történeti adatok és leírások azt tanúsítják, hogy a néhai Hunyadi-kastély magas parteren nyugvó kétemeletes épület volt, mintegy 35-40 méternyi derékszöget alkotó udvar körül építve. A főfrontja északkeletre nézett. Itt volt a kétsoros oszlopszat által hajókra tagolt csúcsíves lovagterem, hol a tanácskozásokat, vigalmakat tartották. A lovagtermet a földszinten erős dongaboltozat hordozta, mint a 1809-es és 1836-es fölvételeken látható, mikor a lovagterem még állott. A lovagtermen túl és attól folyosóval elválasztva, a Lloyd-palotára néző nyugati szárny első emeletén volt a várpalota házi kápolnája, a történelmi nevezetességű szentély, melyben V. László király 1456. nov. 23-án az ifjú Hunyadiak pártfogását esküvel fogadta. Az északi homlokzat túlsó sarkán, valamivel innen a saroktoronytól nyílt a palota főkapuja, felvonó híddal. Innen jártak a szemközt levő várba, és a jobb kézről emelkedő víztornyon át a Kis- és Nagypalánk városrészekbe. A földszinten sorakoztak a kaputól jobbra-balra, az egész udvar körül, ívezett folyosó alatt a palotaőrség termei, a börtönök, istállók és kocsiszínék. Az első emelet keleti és déli szárnyán lakott a palotaúr, kinek lakosztályához csatlakozott az ún. asszonyház. A második emelet a vendégeknek, udvari tiszteknek és cselédségnek volt fenntartva.”¹¹

Az 1446. június 5-én Magyarország kormányzójává választott Hunyadi János 1447-ben Mária menyebemenetele ünnepén, augusztus 15-én költözött be a temesvári új várkastélyba, amikor családját

¹⁰ Lásd: Delesega Gyula: *Temesvári kalauz*, Szórvány Alapítvány, Marineasa Könyvkiadó, Temesvár. 2003.

¹¹ Lásd: Szentkláray Jenő írását a Borovszky-féle monográfiában.

is elhozta Kolozsvárról, ahol erdélyi vajdasága idején lakott. Temesvárról küldte Csupor Pétert Moldvába, hogy katonáival a berzenkedő fejedelmet megfenyítse, jobb belátásra kényszerítse. Temesvárról indult hadaival Hunyadi János 1448-ban a balsikerű rigómezei csatába, ahol fogságba is esett. Kiszabadulása után, 1449-ben ugyancsak Temesvárra tért vissza.«¹²

A Hunyadi-kastély ma

Jelenleg a Hunyadi kastélyon egyetlen felirat sincs, amely a Hunyadiakra utalna, pedig a helybeliek románul is ezzel a névvel illetik (Castelul Huniade).

Az épület előtt két oszlopon régi ernyős villanygőz alatt körtábla hirdeti négy nyelven, hogy Temesvár volt az európai kontinens első városa, ahol az utcákat már 1884. november 12-én vil-

¹² Szekernyés János: A koronás főt nevelő várkastély, in *Mindenki Kalendárium*, 2008.

lannyal világították meg. A négy nyelv: román, angol, német, francia. Magyar nincs, pedig Temesvár abban az időben magyarországi város volt, ma is jelentős magyarsága.

Íme, a román nyelvű tábla szövege:

TIMISOARA
12 NOIEMBRIE 1884
PRIMUL ORAS
DIN EUROPA
CU STRAZILE
ILUMINATE
ELECTRIC

11. JÁROSY DEZSŐ – a zenetudós

A temesvári római katolikus székesegyház (Dómtemplom) kórusán, az orgona mellett latin nyelvű feliratos tábla áll a következő szöveggel: „In gratam memoriam **Desiderii Járosy**, Sacerdotis, directoris chori 1906-1932. Misericordias Domini in aeternum cantabit (Ps.88).”

Járosy Dezsőről, a zenetudós, karnagy és orgonaművész volt egy személyben, így emlékezett Braun Dezső zenetörténész és dómkarnagy, első életrajzírója, rokona, tanítványa, munkatársa és utóda a székesegyház zenei vezetésében: „*Magyar volt. Az elsők között volt, ki magyar sorstragédiánk szomorú hajnalán a kétségbeesettek, az elesettek, a csüggedők vigasztalója és irányítója lett. Egész szívvel és kitartó lelkesedéssel kapcsolódik bele a kisebbségi magyar élet munkájába. Nagy biztatása volt ő az elárvult magyar végzetnek*”¹³

Járosy Dezső (1882. dec. 7, Csatád - 1932. szept. 14, Eger) a XX. század első évtizedének végétől kezdődően negyedszázadon át a magyar zene világának meghatározó szereplője volt. Járosy tanulmányait a temesvári katolikus teológián folytatja, egyházzenei pályája tulajdonképpen itt bontakozik ki két jeles tanára hatására.

¹³ Braun Dezső: *Járosy Dezső élete és működése*, Huniade (Hunyadi) Temesvár, 1932 (szept.).

1900-ben, mint nagy reményekre jogosító tehetséges zenészt ajánlják tanárai az akkori püspök, Desewffy Sándor kegyeibe. Ekkor, 18 éves korában jelenik meg első egyházzenei dolgozata *A gregorián korális orgonakísérete* címmel az Országos Magyar Cecília Egyesület hivatalos lapjában. Járosy 1904-ben végez a temesvári teológián, egy év múlva pappá szentelik. A pappá szentelése előtti és az azt követő évet is Budapesten tölti, akadémiai zenei tanulmányokkal.

1906-ban, Martin Novaček halálát követően kinevezik a temesvári székesegyház karnagyának, ezzel elkezdődik az a negyedszázados tevékenység, amelyet nem csupán a korabeli krónikások tartanak a temesvári egyházi zene nagy korszakának. Ugyanezen évben jelenik meg, a Cecília egyesület közgyűlésére, első egyházzenei kiadványa *A gregorián korális esztétikai méltatása* címmel. Szintén 1906-ban lesz a temesvári teológia énektanára, és beosztást kap a püspöki aulában.

Járosy-tábla a Dóm karzatán

Az országos zenei életben való jelenléte készíti elő számára azt, hogy 26 éves korában az Országos Cecília Egyesület igazgatója lesz, és rábízák a szervezet szaklapjának, a *Katolikus Egyházi Zene-közlönynek* (KEZ) a szerkesztését. A lap 1915-1918 között *Egyházi Zene-közlöny* címmel, 1921 februárjától ismét címet változtatva 1927-ig *Egyházi Zeneművészet* néven jelenik meg. Utolsó rövid sorozata a lapnak *Musica ecclesiastica* címmel szintén Járosy szerkesztésében jelent meg, 1929 január-április között. Az egyházzenei lapsorozatot egészítette ki Járosynak egy igen merész vállalkozása: a *Zenei Szemlét* 1916-ban indította el, amelynek nem csupán szerkesztője, de ki-

adótulajdonosa is egyben. A *Zenei Szemle* létének 12 éve alatt formái, tartalmi szempontból is sokat változott, a megjelenés helye sem volt végig Temesvár, de vállalkozásként mindenképpen párját ritkító, amennyiben a „zenét kedvelő, művelt közönséget” elsőként célozta meg a zenetudomány és a hangversenyélet köréből származó elemzésekkel, beszámolókkal, kritikákkal.¹⁴

Közel húsz éven át folyamatosan írt zenekritikusi munkássága folyamán Járosy mintegy 3000 írást közölt, többnyire a *Temesvári Hírlapban*. Az orgona iránti vonzódása rendkívüli, érdeklődése kiterjedt szinte minden orgonával kapcsolatos kérdésre és fejleményre. Járosy 23 év alatt 88 orgonahangversenyt tartott.

12. KÉPESSY JÓZSEF – a vizek mérnöke

Képelessy József vízimérnök (Orosháza, 1818. febr. 25. – Temesvár, 1876. okt. 25) országos középítészeti felügyelő, szakíró volt. Iskolai tanulmányait Szegeden, Aradon és Temesvárott végezte; a bölcséleti tudományokat a pesti egyetemen hallgatta; ugyanitt szerezte meg 1839-ben a mérnöki oklevelet és mint mérnök ment 1841-ben Bécsbe, magasabb kiképzése végett. Innen visszatérve 1843-ban mint tiszteletbeli megyei mérnökként dolgozott id. Eszterházy Mihály gróf birtokain. Mérnöki cikkei fölhívták Széchenyi István figyelmét és ennek köszönhette, hogy az 1846-ban megindult Tisza-szabályozási munkálatoknál ő is részt vett és 1847-ben a bécsi Tisza-szabályozási osztály főmérnöke lett.

Ettől fogva az alsó vidék vízszabályozó munkálataiban életfogytig szakadatlanul részt vett. 1849 elején, mivel Ó-Kanizsán a forradalmi vérbírósnak jegyzője volt, segédmérnökké degradáltatott és Kassára helyeztetett. 1850-ben ismét Bács vármegyébe került vissza mint II. osztálymérnök. 1852. júl. 7. terjesztette be a Maros torkolatának javítására vonatkozó munka ismertetését. Az előterjesztésnek Szeged ellenállása miatt nem lehetett eredménye. 1853-ban, már mint főmérnök, az első londoni kiállítás alkalmából

¹⁴ Lásd: Bodó Mária: *Járosy Dezső*, Centrul de Cultură și Artă, Timișoara, 2007.

magasabb külföldi tanulmányútra indult és beutazta Németországot, Hollandiát, Franciaországot és Angliát. Visszatérve 1854-ben a szegedi (csongrádi) Tisza-szabályozó osztályt is vezette. 1859-ben különösen az öntözések tanulmányozása végett Olaszországba utazott, mely útját 1864-ben ismételte. 1867-ben ismét külföldre utazott Hollandiába az ottani polderek (belvízlevezetés állandó víz-emeléssel) tanulmányozása végett. 1868-ban a határőrvidéki vízművek igazgatójává neveztetett ki. 1869-ben a Rába és Rábcza szabályozása terveinek kidolgozását is rá bízta. 1870-ben az öntözések és egyéb vízi munkák tanulmányozása végett ismét külföldre,

Svájcba s Németországba utazott.

A román és magyar nyelvű Képesy-tábla

1872-ben a Temes és Bega szabályozása terveinek kidolgozásával bízta meg Szapáry István gróf kormánybiztos; a megbízatásnak következménye lett az a nagyszabású működés, mely egész életének fénypontját teszi. Képesy tanulmányait az összes bányai vizekre kiterjesztette, s azokra egységes terveket dolgozott ki, melyeket a közlekedésügyi minisztérium 1872-ben helybenhagyott s az újjáalakult Temes-Béga-völgyi vízszabályozó társulat is magáévá

tett. Ugyancsak Képesy külön tervet dolgozott ki a Bega csatorna hajózhatóvá tételére Temesvártól a Tiszáig, elkészítvén egyúttal a kostélyi új fenékgát és a topolováci új-zsilip terveit is. E tervek alapján 1873-ban indította meg a munkálatokat, melyeknek a Bán-ságra nézve korszakalkotó befolyása volt. 1874-ben középítési felügyelővé neveztetett ki.¹⁵

Halálának 120. évfordulóján, 1996-ban helyezték el a jeles szakembert idéző emléktáblát a Temes-Bégavölgyi vízszabályozási társulat (ma Vasút igazgatóság) palotájának falára.

13. KLAPKA GYÖRGY – a komáromi védő

Klapka György morva eredetű temesvári családból származott. A család első ismert őse II. József császár idején vándorolt a Délvidékre, ahol a tábori gyógyszerárak szervezésével volt megbízva. 1794-ben Temesvárott megvette a Fekete Sashoz címzett gyógyszerértárt. Másodszülött fia József, 1805-ben a Temesvárott szervezett felkelőcsapat főhadnagya lett. 1819-ben Temesvár polgármestere, 1825-ben és 1832–36-ban a város országos követe. 1841-ben magyar nemességet kapott V. Ferdinánd királytól. Az ő fia volt György, az 1848-49-iki honvédtábornok, Komárom várának hős parancsnoka.

Klapka György 1820. április 7-én született Temesvárott. Tanulmányait szülővárosában és Kecskeméten végezte Katonai tanulmányait a karánsebesi nevelőintézetben kezdte, ahonnan 1838-ban hadapródként a bécsi cs. és kir. tábori tüzérezredbe lépett. 1842-ben hadnagyi ranggal a kir. testőrséghez került. A szabadságharc kitörésével a magyar kormánynak ajánlotta fel szolgálatait, az 5. Honvédzászlóaljba osztották be, majd Erdélybe küldték a székelly felkelés szervezésére. Visszatérése után június 13-ától a 6. Honvédzászlóalj századosaként részt vett a délvidéki harcokban. Innen Komáromba helyezték át, hogy az erődítési munkálatokat vezesse. Miután sikerült elfoglalnia a várat, őrnaggyá nevezték ki. Mészáros

¹⁵ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*,
www.mek.niif.hu/03600/03630/html/k/k10826.htm - 7k

Lázár visszalépése után hadosztályparancsnok lett és átvette a felső-magyarországi hadsereg vezetését. Megverte Schlicket és győzelmet aratott az 1849. február 26-27-iki kápolnai és isaszegi csatákban. Március 28-án Kossuth tábornokká léptette elő, és Görgey seregével egyesülve, nagy diadalt aratott a váci, majd az április 19-ei nagysallói és az április 26-ai komáromi ütközetekben. Miután Mészáros leköszönt a miniszterségből, hadügyminiszter lett, de nem sokáig maradt ebben a tisztségben, mert a harctéren lévén szükség rá, ismét Komárom parancsnokává nevezték ki, május 21-én. Számos győzelmet aratott, és az augusztus 3-iki kirohanás alkalmával az osztrák hadsereget teljesen megsemmisítette.

A második Klapka-tábla Temesvár Belvárosában

Klapka az 1849. augusztus 13-iki világosi fegyverletétel után is vitézül tartotta magát bár Haynau dühöngve mondta, hogy ha 30000 emberébe is kerül, beveszi Komárom várát. Klapka miután Pétervárad szeptember 7-iki feladásáról értesült, adta fel a várat szeptember 27-ikén.

A fegyverletétel után Londonban, Párizsban és Lipcsében élt, majd Genfben telepedett le. 1853-ban az Oroszország és Törökország között kirobbant háború hírére Klapka György Törökországba ment, hogy felajánlja szolgálatait a török kormánynak – eredménytelenül. Visszatérve Svájcba, ahol 1855-ben állampolgárságot kapott, azt fontolgatta, hogy Alexandru Ioan Cuza román fejedelemmel egyezségekre lehetne jutni Romániában felállítandó raktárakról a nyugati szövetségesektől érkező fegyverek számára, hogy a kellő időben gyülekező önkéntes csapatok betörhessenek onnan Erdélybe. Ez hiú ábránd maradt.

1859. május 6-án Párizsban Kossuth Lajossal és Teleki Lászlóval megalakította a Magyar Nemzeti Igazgatóságot, amely az emigráns magyar kormány szerepét volt hivatott betölteni. Sajnos az általa vezetendő 1500 főnyi légió, amely Thurzófalva (Turzovka) felől porosz segítséggel indított volna osztrákellenes felkelést Magyarországon, ugyancsak bukásra volt ítélve.

Az 1867-es kiegyezést követően külföldről hazajött Magyarországra, szülővárosába Temesvárra, amely két ízben is országgyűlési képviselőjének választotta. Klapka 1892. május 17-én halt meg Budapesten. Sírja felett 30000-en énekelték a Klapka indulót, melyet az ő tiszteletére szerzett a komáromi Egressy Béni.¹⁶

A Klapka-táblának története van. A minden hivatalos formáságnak megfelelő módon 2001-ben kihelyezett első táblát alig pár napig tűrték meg, leverték a rendőrség által máig nem azonosított személyek. 2003-ban sikerült a mai táblát feltenni – ennek „csak” a sarka csorbult meg valami miatt.

14. KÓS KÁROLY – az erdélyi

Kós (eredetileg Kosch) Károly építész, író, grafikus, könyvtervező, szerkesztő, könyvkiadó, tanár és politikus 1883. december 16-án született Temesváron, ahogyan azt a Gen. I. Dragalina utcai 16 számú (egykori Bonnaz 13 sz.) házon lévő emléktábla hirdeti.

¹⁶ Lásd: Borovszky Samu (szerk.) i.m. *Temes vármegye*, Temesvár, 218. o.

A szöveg:

DECEMBER · 16·ÁN
EBBEN · A · HÁZBAN
SZÜLETETT · 1883
KÓS · KÁROLY
MŰÉPÍTÉS · ÍRÓ,
NÉPÜNK · KIÁLTÓ
SZAVA · INTŐ
LELKIISMERETE

1993 EMKE

A táblán profilból készített Kós-dombormű (Ungor Csaba alkotása) látható.

Hasonló tábla hirdeti Kós Károly születési helyét
románul és németül

„Temesvárt öt esztendeig laktunk [...], temesvári életemből
csupán a sárga emeletes házra emlékszem, amelyben laktunk és a

Bega csatornára, mely a házunk előtt folyt. És beteges, mindig mérges agglegény sváb házigazdánkra.”¹⁷

1887-ben a család Nagyszebenbe költözött. Itt szülei beíratták a magyar elemi iskolába, ahol három osztályt végzett el. „Szebenben négy esztendeig laktunk, s gyermekkoromnak erre a szakaszára már jobban emlékszem. Mindenekelőtt lakásunkra [...] Egyik szobánk különösen tetszett nekem, mert az kerek volt, kupolamenyyezettel és másfél méteres mély ablakfülkéekkel (az egykori vár tornyában). [...] Ez a szoba erősen izgatta gyermeki fantáziámat. Belőle csapott meg első ízben - akkor még tudatomon kívül - rég elmúlt erdélyi századok ódon illata, kőbe írott romantikája.

1892-ben az édesapát Kolozsvárra helyezték át. A család követte őt, és beköltöztek a Nagy utcába. Még ebben az évben beíratták a Farkas utcai Református Kollégium elemi iskolájába, majd a Kollégium Gimnáziumában folytatta tanulmányait.

A temesvári református kollégium elvégzése után a budapesti József Műegyetem mérnöki szakára jelentkezett, majd két év múlva átiratkozott az építész szakra és itt 1907-ben diplomát szerzett. Kezdő építészként különböző építészeti irodákban dolgozott (Pogány Móric, Maróti Géza, Györgyi Dénes), majd Székelyföld építészetét tanulmányozta. Tervezői munkájában elsősorban a kalotaszegi népi építészet, az erdélyi népművészet és történelmi építészeti emlékek motívumait igyekezett felhasználni. 1910-ben a kalotaszegi Sztánán nyaralót épít, amely későbbi lakóházává válik, miután munka nélkül maradt. 1916-ban IV. Károly koronázására megbízást kapott a budai vár díszítésére. 1917-18-ban ösztöndíjasként Isztambulban végez tanulmányokat.

1918-ban kinevezik az Iparművészeti Főiskola tanárává, de Erdélyben maradt, mert úgy érezte, hogy ott nagyobb szükség volt rá. 1919-től alkalmi munkából élt, műszaki rajzolóként és nyomdagrafikusként dolgozott. 1921-ben egyik alapítója lett az Erdélyi-, későbbi nevén Magyar Néppártnak. 1924-ben több barátjával együtt létrehozta az Erdélyi Szépmíves Céhet, egy független könyvkiadót,

¹⁷ Szekernyés János: Emlékhely az egykori Bonnáz utcában... Kós Károly Temesvárott látta meg a napvilágot 120 évvel ezelőtt, In *Mindenki Kalendárium*, 2003, 237-246. o.

melyet igazgat. 1931-től szerkesztője az Erdélyi Helikonnak és igazgatja a Barabás Miklós Céhet – a romániai magyar képzőművészek szabad érdekvédelmi szervezetét (1944-ig). Részben a magyar kisebbségpolitika, részben demokrata szellemisége miatt, részben az erdélyi nép elszegényedése miatt nem kap komoly építészeti megbízásokat, csak kisebb, szerényebb munkákat. 1944-ben Sztánnai házát kirabolják, részben elpusztítják, emiatt beköltözik a családjával Kolozsvárra a testvéréhez.

1945-ben a Kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola dékánja, majd 1953-ig tanára volt. 1945-1946-ban újra politikai szerepet vállalt a Magyar Népi Szövetség Kolozs megyei elnökeként. Tervezői munkájában elsősorban a kalotaszegi népi építészet, az erdélyi népművészet és történelmi építészeti emlékek motívumait igyekezett felhasználni.

1946-1948 között Nemzetgyűlési képviselő volt, 1948-1949-ben pedig a *Világosság* c. kolozsvári lap belső munkatársa. Építészeti tevékenységének jelentős termékei: az óbudai református parókia épülete (1908-1909); a zebegényi római katolikus templom (1908-1909); a budapesti állatkerti pavilonok (pl. Madárház, 1909-1910); sztánnai lakóháza az un. Varjúvár (1910); a budapesti Városmajor utcai iskola (1910-1912 – Györgyi Dénessel); a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (1911-12); a kispesti Munkás és Tisztviselőtelep központja (1912-13); a kolozsvári Monostori úti ref. templom (1912-13); a kolozsvári műcsarnok (1943); Mátyás király kolozsvári szülőházának restaurálása (1944). Irodalmi, grafikai művei és tanulmányai is kiemelkedő jelentőségűek.

Életcélját így fogalmazta meg: „Szeretnék egyet. Szeretném megérni, hogy kicsiny-kis portámat olyan rendben lássam, ahogyan én azt elgondoltam magamnak. Legyenek a földek tagban, gyümölcsfáim termők, pajtám tele, méhesem népes. Legyen minden gondosan gondozva, tisztán művelve, rendesen tartva. Szép legyen és gyönyörűsége mindenkinek aki látja. Ezt szeretném megérni. Hogy kis gazdaságom, melynek minden rögét magam szereztem, minden épületét magam építettem, így szálljon az én maradékaimra. Ezt szeretném megérni épségben, egészségben. És ha ezt megértem, akkor örömmel megyek el én, mulandó ember, hogy itt

aludhassam örök álmomat öreg tölgyfáim tövén, virágos gyepek alatt. Mert hallani fogom onnan is méheim döngését, maradékaim maradványainak lépéseit és kacagását...” (Kós Károly: *Bevezetés a Testamentum és agrikultúra* című kéziratához [1915])

15. KÜTTEL KÁROLY – a polgármester

A temesvári Gh. Lazăr utcai (egykori Szerb utcai) Nikolaus Lenau Líceum kapubejárójának baloldalán magyar nyelvű emléktábla áll a következő felirattal:

Itt állott
az 1761 évben épült szerb városház, mely
1782 év óta, midőn Temesvár a szabad királyi városok
sorába lépett és a külön ”rácz magistratus”
megszűnt, más közcélokra használtatott.
míg 1794. évben a város által színházzá és vigarda
épületté átdomítván, 1874. évig a német színészet
állandó hajlékául szolgált. Időközben 1870 évben
boldog emlékü EÖTVÖS JÓZSEF
vallás és közoktatási magy. kir. minister
és KÜTTEL KÁROLY é város akkori érdemdús
polgármestere kezdeményezése folytán Temesvárott
magyar állami főreáltanoda létesített, mely
intézménynek e történelmi telken 1878/9. évben jelen
épület emelve lőn.

Tehát a mai Lenau Líceum építését Küttel Károly polgármester kezdeményezte.

A Küttelek 1689-től éltek Kőszegen. Mária Teréziától kaptak nemességet, s magyarokká lettek. Dr. Küttel Károly is ott született 1818-ban, egy gyógyszergyártásban jeleskedő család legnagyobb fiaként. Frissdiplomás ügyvédként került Temesvárra 1840-ben. 1862-ben megválasztották polgármesternek, ezt a tisztséget 1872-ig töltötte be. Nevéhez fűződik a lóvasút és a Ferenc József Színház megvalósítása. – mondotta róla 2006-ban a Németországból (aho-

va az 1956-os forradalom leverésekor emigrált Magyarországról) Temesvárra látogató dédunokája, Küttel István közgazdász mérnök, amikor emléktáblát állíttatott dédapjának a temesvári magyarok köztudatában mindmáig Küttel tér néven élő mai Mocioni tér egyik épületének falára.¹⁸

Az egykori Küttel tér épületén lévő három (román, magyar és német) nyelvű emléktábla szövege a következő:

Dr. KARL KÜTTEL KÁROLY
(1818 – 1875)

A fost primarul Timișoarei între anii 1859-1861 și 1867-1872.
În această perioadă a contribuit în mod substanțial la dezvoltarea Orașului (prin construirea tramvaiului cu cai, a teatrului și hotelului municipal, a Liceului "Nikolaus Lenau" ș. a.)

Temesvár polgármestere volt 1859-61 és 1867-72 között.
Jelentős mértékben hozzájárult a város fejlesztéséhez (lóvasút, Színház, szálloda, városi vigadó, főreáliskola építése, sétaterek létesítése stb.)

¹⁸ Mészáros Ildikó: Csoda és megtorlás, In *Régi(j)óvilág*, Temesvár, 2006/1. 18-19.o.

Er war von 1859-61 und 1867-72 Bürgermeister von Temeswar und hat maßgeblich zur Stadtentwicklung beigetragen (Errichtung der Pferdebahn, Theater- und Hotelbau, Lenau-Lyzeum, Parkanlagen, usw.).

2006

Küttel Károly polgármester számos intézményt teremtett Temesvárott, és javította az elhanyagolt állapotokat. Az ő idejében vette kezdetét a város küzdelme a vár katonai jellegéből származó hátrányok enyhítése céljából. A várkültelkekből (Esplanade) 1868-ban vett át a város 278 kat. holdat; 1869-ben az építési tilalmat leszállították, a várkapukon újabb és szélesebb utat engedélyeztek. 1868-ban a város megvette a városligetet, a kincstártól a városház melletti kétemeletes bérházat; a városháza udvari szárnyát kiépítték; a Jenő herceg-tért befásították, a kórházat kibővítették és a közlekedési állapotokat számos út kikövezésével javították. Küttel állt az élén annak a polgárokból alakult társaságnak, mely 1868-ban a ló vaspálya építésére engedélyt nyert és ő buzgólkodott leginkább a főreáliskola és az új színház-vigadó és szálló megteremtésén, valamint az önkéntes tűzoltói intézmény szervezésén. Az 1872 után újból megnyitotta ügyvédi irodáját. 1875 májusában hunyt el.¹⁹

16. A LIGET-ÚTI HÍD

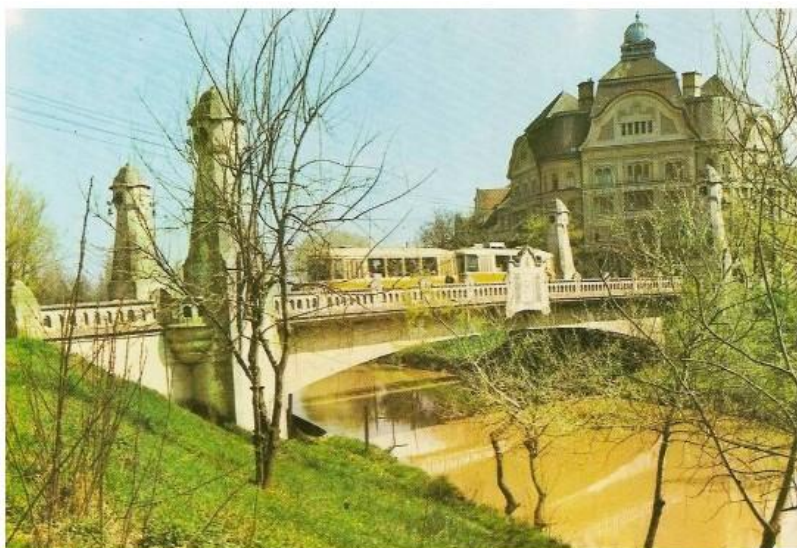
„A Bega-csatorna hajózhatóvá tétele és a temesvári vízi erőmű, a Turbina megvalósítása kapcsán a bega-parti metropolis három új, világhírű vasbeton híddal gyarapodott. Ekkor építették meg a Malom-téri, a Széna-téri és a Liget-úti új hidat. Az előbbi kettőt sajnos már csak képeken csodálhatjuk meg, lebontották őket. A Liget-úti híd, mely építésének éveiben a világ legnagyobb vasbeton gerendahídja volt, szerencsésen megúsza a lebontást és 2007-ben szépen felújították.

Tervezője a Rékáson született nagyhírű hidászprofesszor, Mihailich Győző volt. Művészi köntösét Körössy Albert műépítész

¹⁹ Borovszky Samu, i.m., Temesvár, 113. o.

álmodta meg.²⁰ A Liget-úti híd (Trianon után Decebal-ra keresztelték át) 2008-ban fogja 100. születésnapját ünnepelni. Az ünnepi beárnyékolja kissé a tény, hogy a híd mellvédjén látható 1908-as évszám fölül kivésték az ÉPÜLT szót.” – írja Jancsó Árpád temesvári hídmérnök *Hidak a Bega hajózó csatornán* című írásában.²¹

Temesvár tanácsa az 1907. június 18-án elkészített harmincöt oldalas *Temesvár szab. kir. város területén építendő hidakra beérkezett ajánlatok véleményes ismertetése* szerint a Ligeti-úti híd megvalósításával Melocco Péter céget bízta meg.

A Liget-úti híd

A Melocco Péter cége által benyújtott tervet a Liget-úti hídra vonatkozólag dr. Mihailich Győző készítette el. Erről a tervről a városi mérnökség azt írta, hogy „ez merész ívhajtású ugyan, de teljesen indokolt megoldás, melyről azt hisszük, hogy a legtöbb szakember helyeslésével fogunk találkozni – ha az összes beérkezett íves

²⁰ Székely László unokája, Fogarasi Csaba szóbeli közlése szerint formatervezője Székely László volt, a mérnöki számításokat Mihailich Győző végezte rajta. Ez volt az első „előrefészített” vasbeton híd Európában.

²¹ Jancsó Árpád, *Hidak a Bega hajózó csatornán*, In *Mindenki Kalendáriuma*, 2008., 300-304.o., a 304. oldalon.

megoldás között műszaki szempontból legjobbnak minősítünk.”²² Az idő bebizonyította, igazuk volt, jól választottak. A megvalósult Liget-úti híd révén Temesvár bekerült a hídépítés történelemkönyvébe. – írja Jancsó Árpád.²³ A próbaterhelést 1909. május 11-13. között tartották, kockakövel terhelve a hidat. Az akkor átadott létesítmény ma is teljesíti feladatát. Az egyre nehezebb gépjárművek mellett villamos vonalak mind nagyobb kocsijai sikongnak át rajta naponta, próbára téve teherbírását.²⁴

17. ERDŐŐRI SZAKISKOLA

Túl az orsovai vasúton, jobbra, az 1732-től térképen is megjelölt (1914-ben 1200 ha, ma 600 ha) Vadászerdőt (Pădurea Verde, Jagwald), és a vadászkastélyból Gaerner Rezső Ferenc vállalkozó által átalakított, Székely László tervezte Magyar Királyi Erdőőri Szakiskola épületét láthatjuk. A hagyomány szerint a török időkben állt itt egy ódon kastély, egy kéjlak „a szép odaliszkék számára”. Tehát már a temesvári pasák is benne tanyáztak, talán még alagút is összekötötte a várral.

A törököktől visszahódított, Temesi Bánságként megszervezett térség első kormányzójának, gróf Mercy tábornoknak lett a vadászkastélya az épület, amelyet 1901-ben bontottak le, hogy helyet szorítsanak az erdészeti szakiskolának.

Több nevezetes esemény színhelye volt. A nagy pestisjárvány idején katonai kórházzá lett a kastély, polgárőrség és huszárok tartották izolálva, s a pestisben elhalt katonákat a vadászlak körül temették el: a lehullott őszi levelek közt sírokon járunk... – írta Schiff Béla *Nagy idők tanúja a Vadászerdő* című cikkében.²⁵ Amikor II. József, a kalapos király 1768 májusában először járt a Bánság-

²² Temesvár Városi Utigazgatóság Archívuma, Temesvár

²³ Jancsó Árpád: *A temesvári Bega - hidak krónikája*, Pethő Nyomda, Budapest-Temesvár, 1999.

²⁴ Jancsó Árpád, i.m.

²⁵ Páll György (szerk.): *Magyar Ház Évkönyv, 1930*, Kiadja az Országos Magyar Párt Bánsági tagozata, Temesvár, 1930, 155-156. o.

ban, a Vadászerdőt is megmutatták neki a vadászlakkkal. Az 1848-49-es szabadságharc idején, Temesvár ostromakor Vécsey tábornok egész tábora, főhadiszállása a Vadászerdőben volt elhelyezve.

A vadászerdei erdészeti iskolában múzeum működik

Sok neves látogatója volt a tábornak: Csernovics Péter temesi gróf, Vukovics Sebő igazságügy miniszter és 1849. április végén Bem József, aki „kilovagolt dőcögős vén lován seregszemlére” a Vadászerdőbe, oldalán Petőfi Sándorral. Az egész csapat melegen ünnepelte Petőfit. Július 19-én Kossuth Lajos látogatott a Vadászerdőbe, buzdítva mindenkit, hogy Temesvár várát minden áron be kell venni. A magyar csapatokat augusztus 9-én Haynau osztrák seregei a temesvári csatában legyőzték, és azok a Vadászerdőn át menekültek Lugos felé. A főtisztek a vadászlakba gyülekeztek, melynek udvara lovakkal, emberekkel telt meg. A belső szobában voltak a tábornokok, az emeleten az orvos éppen az öreg Bemet kötözte, akit, miután a csatában lováról leesett és vállpercét törte, ide vittek az ódon kastélyba.

Hány nagy alakját történelmünknek köszönthették azon az éjen a susogó regélő vén fák a Vadászerdőben! Itt voltak Bem, Dembinszki, Mészáros Lázár, Perczel Mór, Kmetty, az „oroszlán-

szívű”, Guyon és az aradi tizenhárom vértanú közül – nem is sejtve, hogy néhány héttel utóbb milyen sors vár rájuk – Vécsey Károly, Dessewffy, Lázár Vilmos...– írja Schiff Béla ugyanott.

Az iskola a középfokú erdészképzés egyik legnagyobb múltú intézménye. A Temesvár melletti Vadászerdőn nyitotta meg kapuit 1885. október 27-én Magyar Királyi Erdőőri Szakiskola néven. Az erdészeti ismeretek mellett vadászfegyverekkel való bánásra, vadászatra és vadóvásra is oktatták a növendékeket.²⁶ Török Sándor, a 1893 és 1909 közötti igazgató a régi iskolaépületet átrendezte és új épületekkel bővítette ki az erdőőri iskolát.

A ma itt működő Erdészeti Iskola (Școala Silvică) időközben létrehozott múzeumát mutatta be nem régen dr. M. Kiss András temesvári ornitológus.²⁷

18. A TEMESVÁRI MAGYAR HÁZ

1930-ban a Magyar Ház Évkönyvében így köszöntötte az elkészült épületet Báró Ambrózy Andor, a Magyar Ház r.-t. és az Országos Magyar Párt bánsági tagozatának elnöke: „A mi házunk. Tizenkét nehéz, küzdelmes magyar kisebbségi életünkben talán sehol sem folyt oly öntudatos és intenzív munka, mint nálunk, a Bánságban. Az itteni magyarság intelligenciája, fegyelmessége tette azt lehetővé, hogy népünk vezetői megértethessék magyar testvéreinkkel szervezkedésünk alapos, megfeszített munkánk múlhatatlan szükségességét. Hogy mennyi fáradságot, áldozatot jelentett e munka pártunk vezetőségének, munka-megosztó tagjainak, azt mindnyájan jól tudjuk; de Isten segedelmével eredményt értünk el, alkottunk, teremtetünk [...] A bánsági magyarság egyik legszebb terve, leghőbb vágya: a Magyar Kultúrpalota felépítése megvalósult. Itt áll, büszkén hirdetve fényesen bizonyítékát a magyar nép akaraterejének, nagylelkű áldozatkészségének. [...] Ez a mi Házunk, ezen szent hajlékunk, nyelvünk, kultúránk temploma

²⁶ <http://www.vadaszat.net/nimrodelozetes.htm>

²⁷ Dr. M. Kiss András: *135 éves a bánsági muzeológia*, In *Mindenki Kalendárium*, 2008., 258-265. o.

buzdítson bennünket, magyarokat – kivétel nélkül mindannyiunkat – nemzeti kötelességeink mindenkor teljesítésére! Öntsön belénk erőt, bátorságot, biztatást a jövőre! Arra, hogy mindenkire munka, szent feladatok várnak, hogy mindenkinek részt kell kérni azon törekvésből mely céljául tűzte nemzetünk jogainak, igazságának biztosítását!”²⁸

A Magyar Ház

1997. április 30-án a hagyományossá vált Bánsági Magyar Napok rendezvénysorozat keretében Temesváron megünnepelték a Magyar Ház Rt. alakuló közgyűlésének 70. évfordulóját, és megemlékeztek a Magyar Ház tervezője, Székely László műépítész születésének centenáriumáról. Ebből az alkalmából kellett volna felavatni a Bakk László által készített és az RMDSZ kézdivásárhelyi szervezete által Temesvárnak ajándékozott emléktáblát, amelyen az alapító letételekor megfogalmazott üzenet, „*A magyar kultúra várának ajánljuk ezt a házat*” olvasható. A Magyar Házat ma törvénytelenül birtokló *Tim Press* sajtótröszt beleegyezése hiányában az emléktábla nem kerülhetett végleges helyére, az épület falára, így csu-

²⁸ Dr. Páll György (szerk.): *Magyar Ház Évkönyv*, Temesvár, 1930, 11.o.

pán jelképes leleplezésnek lehetett tanúja a mintegy 300 részvevő. Az emléktábla a temesvári RMDSZ-irodában várja a temesvári és bánáti magyarság által remélt kedvező bírósági ítéletet a Magyar Ház sorsával kapcsolatban.

A Temesvári Magyar Ház-ért folytatott küzdelem az 1989-es forradalom óta folyik, mindmáig eredménytelenül. Íme ennek néhány mozzanata:

- **1994:** A Temesvári Magyar Házat 1930-31-ben közös összefogással építette a város magyarsága. 1989 után az itt működő *Temesvári Új Szó* szerkesztősége irodái közül egyet-egyét átengedett az RMDSZ Temes megyei szervezetének és a TEMISZ-nek. 1989 után az RMDSZ a bírósághoz fordult az épület visszaszerzéséért, de pert veszített. Most a Tím-Press lapkiadó vállalat /elnöke a volt vasgárdista Iosif Constantin Drăgan/, a *Renașterea bănățeană* kiadója bírósági úton felszólította a *Temesvári Új Szó* szerkesztőségét, hogy május 15-ig hagyja el irodáit.
- **1995:** Januártól a *Temesvári Új Szó* napilap anyagi nehézségek miatt hetilapként tud csak megjelenni *Heti Új Szó* címen. A lapot kiadó Reflex Kft ellen kilakoltatási per folyik, amelyet a Tím-Press Rt indított.
- **1997.** Április 15-én eltűnt a *Heti Új Szó* cégtáblája a szerkesztőségnek otthont adó Magyar Ház faláról. Graur János főszerkesztő feljelentést tett ismeretlen elkövető ellen. Előzőleg a Tím-Press Rt. heves támadást indított televíziójában és napilapjában az RMDSZ és a Magyar Ház Rt ellen.
- **1998.** A Magyar Ház Rt. elvesztette a Tím-Press Rt. elleni pert, amelynek célja a bánáti magyarság egykori kultúrpalotájának, a Magyar Háznak a visszaszerzése volt. Az ingatlant a Tím-Press Rt. saját nevére telekkönyvezte. A Magyar Ház Rt folytatja a küzdelmet.
- **2000-2004.** Az RMDSZ évente megkötött protokollumok alapján támogatta a szociáldemokrata (PSD) kormányt. A temesvári Magyar Ház kérdése a megállapodás egyik kér-

dése volt. A kérés: a pénzügyminisztérium lépjen fel peres félként a Tim-Press ellen, a Magyar Ház jogsértő eltulajdonlása (privatizációja) tárgyában. A pert ismét a Tim-Press nyerte meg.

Újabb évek teltek el minden további eredmény nélkül! További perek folytak, Romániában minden szinten vesztes a Magyar Ház RT, csak a nemzetközi bíróságok kínálta lehetőségek maradtak.

2005-ben, a Magyar Ház felavatásának 75. évfordulójára írt *Jelképes próbakő* című cikkében írja Szekernyés János helytörténész: „Jelképpé vált a bánási magyarság számára a temesvári Magyar Ház. A reménykedés, a jogos büszkeség valamint a csalódottság, a kisemmizettség, az égbekiáltó jogtalanság szimbóluma. Áldatlan sorsa beszédesen példázza az eltelt másfél évtized romániai magyar kisebbség politikájának ’eredményességét’, kudarcát valamint a Romániában érvényesülő demokrácia és jogrend ’eredetiségét’.”²⁹

Ma a Magyar Házban van a Heti Új Szó szerkesztősége. Az általa adminisztrált emeleten irodát működtet az RMDSZ és a TEMISZ, illetve 2008 márciusában itt nyílt meg a Szórvány Alapítvány révén a *Bolyai Emlékszoba*.

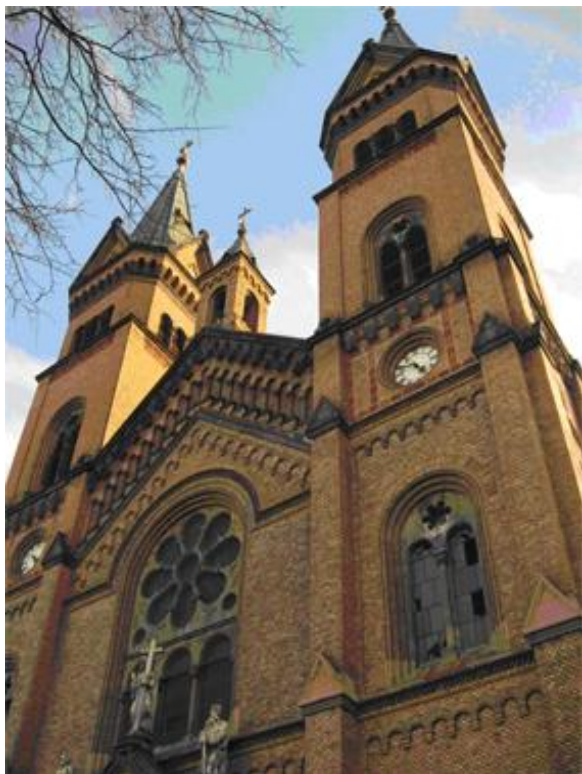
19. A MILLENNIUMI TEMPLOM

A gyárvárosi Millenniumi templom előcsarnokának falán emléktábla hirdeti: „*Cserneki és tarkeői Dessenffy Sándor v.b.t. tanácsos csanádi püspök Isten dicsőségére és Védőasszonyunk Szűz Mária tiszteletére 1901. október II. vasárnapján (okt. 13-án) Dr. Telbisz Károly kir. tanácsos polgármestersége, Vudý Antal c. apát plébánossága idején, amikor Tedeschi János keresk. Tanácsos volt a temesvári-gyárvárosi r.k. templom építőbizottság világi elnöke, konszekrálta ezen díszes templomot melyet lovag Ybl Lajos műépítész tervei alapján Krémer József építőmester épített.*

²⁹ Szekernyés János, *Jelképes próbakő - 75 éve avatták fel a Magyar Házat*. In Mindenki Kalendáriuma, 2005, 150-162. o.

*A plébánia keletkezésének 200 éves és a templom felszentelésének 25 éves jubileumát a gyárvárosi hívek 1926. október 10-én ünnepelték.”*³⁰

Korabeli dokumentumok tanúskodnak arról, miként határoztak a város előljárói az újonnan kinevezett gyárvárosi plébánossal arról, hogy a mintegy tizenegyezer lelket számláló katolikus közösségnek hatalmas templom épüljön.

A Milleniumi templom

A dr. Telbisz Károly polgármester elnökletével 1893. szeptember 4-én tartott közgyűlésén határozta el a Gyárvárosi Templomépítő Egylet Temesvár előljárójának indítványára, hogy a városi tanács révén Ybl Lajos (1855-1934) budapesti műépítész, Ybl

³⁰ Dózsai Enikő: Százéves a temesvári Millenniumi templom, In *Mindenki Kalendáriuma*, 2002, 121-123. o.

Miklós, a legnevesebb magyar műépítész unokaöccsét kérje fel a külvárosban, a Coronini-téren (ma Romanilor tér) felépítendő római katolikus templom terveinek és költségvetésének elkészítésére. Ybl Lajos elvállalta a feladatot. Az építkezési munkákkal Kremmer József (1844-1913) gyárvárosi építészt és építkezési vállalkozót bízta meg. 1896 októberében, a magyar honfoglalás ezer éves évfordulója alkalmából ünnepélyes keretek között el is helyezték az új templom alapkövét. A 8 pergamenlapra írt alapító oklevelet érc-tokba zárva Dessewffy Sándor, Csanád egyházmegye püspöke helyezte az alapkö mélyedésébe és zárta el kalapácsütéssel.

Az 500.000 forintba került Millenniumi templom ünnepélyes felszentelésére 1901. október 13-án, a Magyarok Nagyasszonyának ünnepén került sor. A templom felszentelésén Dessewffy Sándor Csanád egyházmegye püspöke mellett részt vett Hornig Károly veszprémi püspök és Várady L. Árpád kanonok, miniszteri osztálytanácsos is.

Csanád Egyházmegye legfőbb elöljárója püspöki körlevélben hívta meg híveit a szentelésre. *„Hazánk ezer éves fennállásának emlékére, a Mindenható dicsőítésére, Magyarország védasszonyának tiszteletére emelte Temesvár szabad királyi város közönsége a polgárság áldozatkész támogatásával Istennek ezen házát, a legnagyobb művet, melyet a város eddig elértett”* – hangzott el a templom felszentelésének ünnepén dr. Telbisz Károly, Temesvár akkori polgármesterének beszédében.

Vudy Antal apátplébános 1901. október 14-én tartotta az új hajlékban az első szentmisét. Ennek száz éves évfordulóján, 2001. október 14-én a gyárvárosi hívek megemlékeztek a száz évvel ez előtti eseményekről és újabb – magyar, román és német nyelvű – emléktáblát helyeztek a templom falára. Szövege:

1901 – 2001 A TEMESVÁRI MILLENNIUMI TEMPLOM CENTENÁRIUMA EMLÉKÉRE.

A Millenniumi templom főoltárát magyar szentjeink – István, Imre, László – szobrai díszítik, az oltárképen a Szűzanya alakja a Kisdeddal. Fején ékes korona, kezében országalma és jogar – koronázási jelvényeink –, ahogyan a népet oltalmazó és segítő királynőt, Patrona Hungariaet látta és örökítette meg egykor a művész, Vastagh György. A Millenniumi templomot Temesvár legmagyarabb templomaként tartják számon.

20. ORMÓS ZSIGMOND – a múzeumalapító

Ormós Zsigmond Temesvár modern haladásának legszámottevőbb előmozdítója 1813. február 20-án született Pécskán (Arad). Tanulmányait Temesváron kezdte, majd Szegeden és Nagyváradon folytatta. Temes vármegye Vukovics Sebővel Pozsonyba küldte írnoknak a vármegye követei mellé. Itt szónoki és írói tehetségével tűnt ki és felfigyelt rá Kölcsey Ferenc. Tagja lett a Lovasszy László elnöksége által megalakult, és a kormány által üldözöbe vett társalkodó egyletnek, s csakhamar az „országgyűlési ifjúság” egyik vezetője lett, ami miatt többek között (Pulszky Ferencsel együtt) egy időre eltöltötték az ügyvédi munkától.

Pozsonyból hazatérve, 1838-ban Temes vármegye aljegyzője, majd rákosi, később buziási szolgabíró lett. 1844-ben Temes vármegye főszolgabírója, majd az 1848-ban a vármegye egyik országgyűlési képviselője lett. A szabadságharc után várfogságra ítélték, egyike lévén azoknak, akiket a temesvári sáncüregekbe zártak, ahonnan 9 hónap múlva szabadult ki. 1850-ben.

Szabadsága visszanyerése után, az abszolutizmus idején visszavonultan élt tanulmányainak és az irodalomnak szentelve idejét. Egy ideig Buziáson élt, de hogy a folytonos katonai zaklatást kerülje, 1857-ben Olaszországba utazott, ahol 3 évet töltött el, hosszabb utazásokat téve külföldön. A kiegyezés után hazatért. Temes vármegye alispánná választotta, majd 1871-ben főispánná. 1875-ben Temesvár városának is főispánja lett.

Az Ormos-tábla

1872-ben indította el a *Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatot*, melynek célja a magyar közművelődés és magyar állameszme megszilárdítása, valamint dél-magyarországi történelmi múltjának felderítése volt. Temes vármegye 1886-ban a társulat céljaira díszes palotát emelt (ma a temesvári román akadémiai könyvtár van az épületben). 1873-1874-ben a társulat terjedelmes emlékkönyvet adott ki, 1875-től kezdve pedig a *Történelmi és régészeti Értesítő* című szakközlönyt. 1878-ban Ormos Zsigmond indítványára a dél-magyarországi részek visszacsatolásának évfordulójára *Délmagyarországi Múzeum-egyesület* alakult. Ez a két egyesület azután 1885. június 2-án

összeolvadt. Elnökének id. Ormós Zsigmondot, majd 1891-től Deschan Achillest választották.

Az egyesületnek 1892-ben 120 évdíjas tagja volt. Ormós Zsigmond ennek adományozta később (könyv, festmény és műtárgy) gyűjteményeit. Az Egyesület tekinthető a mai temesvári múzeum elődjének.

Ormós Zsigmondot 1888-ban ötvenéves szolgálati jubileuma alkalmával a Lipót-rend középkeresztjével tüntették ki. A Magyar Tudományos Akadémia 1861-ben tiszteletbeli levelező-tagjává választotta. Az irodalommal már Pozsonyban "kis követ" korában kezdett foglalkozni, ekkor írta első drámáját és több rajzot és elbeszélést a *Rajzolatokba*. Számos műtörténeti, archeológiai stb. cikket és útleírást közölt.

Ormós Zsigmond 1889-ben vonult nyugállományba és 1894-ben halt meg idegbetegségben Budapesten.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Múzeumának (ma a Román Akadémia fiókjának könyvtára a Pacha utcában) előcsarnokában márványtáblán a következő szöveg olvasható:

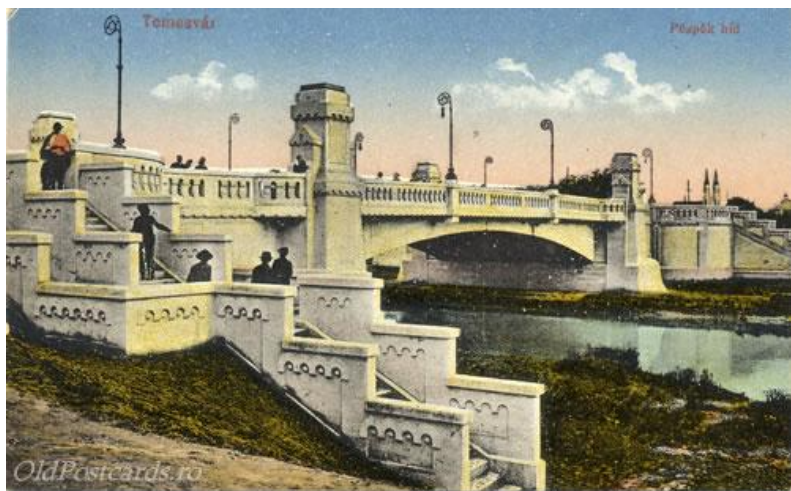
Méltóságos ID. ORMÓS ZSIGMOND
alapítója és életfogytiglani Elnöke
valamint legbőkezeűbb Pártolója és Megadakozója iránt
a Délmagyarországi történelmi és régészeti
Múzeumtársulatnak maradandó ragaszkodását és háláját hirdesse.
Az 1891 évi augusztus hó 29-én tartott
ünnepélyes megnyitó közgyűlés 7. határozata.

21. A PÜSPÖK-HÍD

A püspök-híd a város központját köti össze az Erzsébetvárossal. Tervét ifj. Lád Károly készítette el. A művészi kiképzésre Stróbl Alajost kívánták volna megnyerni, de ő elfoglaltságra való tekintettel visszautasította a megbízást. A város ekkor Stróbl munkatársát, a szintén budapesti Gerster Kálmán műépítész bízta meg a híd külső kiképzésének megtervezésével, mert ő „már számos kiváló olyan építményt tervezett, melyben építészeti és szobrászati

követelmények egyidejűleg a legharmonikusabb módon elégítettettek ki.” A híd fődíszét a csanádi egyházmegye négy kiváló püspökének szobra kellett volna alkotnia.

Az építési munkálatok 1912-ben indultak el, 1913. dec. 9-én megkezdték a régi fahíd lebontását. Ezzel Temesvár egyik legrégebbi hídja és utolsó faszerkezetű Bega-hídja tűnt el – írja a *Városi Közlöny* lelkiismeretes krónikása, Geml József városi főjegyző.³¹

A Püspök-híd – egykori képeslapon

A szobrok hiánya és az üres alapzatok kedvezőtlen hatásának bemutatására Telbisz Károly polgármester hídszemlére hívta a törvényhatósági bizottságot. Azon nyomban elhatározott a négy püspökszobor felállítása, nagyméretű műalkotásokat rendeltek meg:

- Szent Gellért szobrát Stróbl Alajostól,
- Lonovics József püspökét Jankovics Gyulától,
- Dessewffy Sándor püspökét Kallós Edétől,
- Kőszeghy László püspökét Kiss Györgytől.

1914-ben elkészültek a szobrok vázlatai, a szobrok pedig „1915. aug. 20-ig lesznek a hídon felállítandók, feltéve, hogy mind-

³¹ *Városi Közlöny*. Kiadja a városi tanács. Temesvár, 1898-1917.

nyájunk hű óhaját képezi a most dúló világrengető harczok, meghozva fegyvereink győzelmét, időközben elcsendesülnek, s a nyugodt munkálkodást biztosító béke falaink közé visszatér” – olvasható a *Városi Közlöny* hasábjain³²

A békére még várni kellett, s amikor megérkezett, diktátum lett belőle. A győztes utódállamnak nem volt szüksége az ezeréves katolikus püspökség kiváló főpapjainak szobraira. Az alapzatok ma is üresen állnak, de a híd bírja a robbanásszerűen megnövekedett forgalmat, s ma is díszére válik a városnak.³³

22. SAILER ANTAL emlékműve

Sailer Antal (Arad 1820 – Temesvár 1904) temesvári törvényhatósági tag, nagykereskedő jótékonykodásai révén érdemesült e szoborra: az ő alapítványaiból jött létre a Gyermekkórház, a Vakok Intézete (erre a kettőre 200.000 korona alapítványt tett), az Árva-ház, a Fehér Kereszt Egyesület stb.

A szoborcsoportozatot Temesvár városa állította 20.000 koronáért a (a magyaros szecessziós faragású márványoszlopon elhelyezett bronz Sailer-mellszobor alatt árva kislány áll, kezében virágcsokorral és mellette karjában pólyással a fiatal leányanya ül). A művész 1905 decemberben már agyagból kiöntötte. Így látta a Budapestre felutazott bíráló bizottság: Székely László, Gerster Kálmán és Dvorák Ede műépítészek. (Megelégedésük nyomán az addigi 15.000 korona helyett 20.000-et ajánlottak a művésznek, mert „a díj nem magas... sőt a szokottnál is alacsonyabb”). Kikötésük az volt, alkalmazzon fehér márványt, a bronzszobrokat pedig csiszolja mivel „*ez nagyban fokozza a patina képződését és így a bronz színhatását.*”³⁴

Állították 1906. június 6-án, felszentelték ősszel.

Már 1908 telén a felét (a két bronz leánykát) ellopták és beolvastották. 1909 (1910?) nyarán újraöntették, Ligeti személyesen

³² Temesvári Városi Útigazgatóság Archívuma, Temesvár

³³ Jancsó Árpád: *A temesvári Bega-hidak krónikája*, Pethő Nyomda, Budapest-Temesvár, 1999.

³⁴ *Városi Közlöny*, 1905. május 5.

jött le megnézni az új felállítást. („*Ligeti tegnap Temesváron tartózkodott, hogy személyesen jelen legyen a szobor restaurálásán. A két szoboralakot tegnap délelőtt helyezték el a márvány talapzaton.*”³⁵

A Sailer szoborcsoportozat

Ma is eredeti helyén áll. Jelzése: a mellszobor jobbvállán, hátul bevésve: LIGETI MIKLÓS / 1905”.³⁶

23. SZABOLCSKA MIHÁLY – a papköltő

A Temesvári református imaház és bérpalota homlokzatán (Batthányi /T. Cipariu u. 1. sz.) 1932 óta fehér márványtábla őrzi építtetőjének a papköltő Szabolcska Mihálynak az emlékét:

³⁵ *Délmagyarországi Közlöny*, 1910. jún. 24.

³⁶ Miklószik Ilona: *XIX./XX. századi bánsági szobrok*, e), kézirat.

Éljen és világoljon közöttünk áldott főpásztorunk.

Szabolcska Mihály

Drága emlékezete, aki ezt a templomot építette, egy életen át
A szeretet Igéjével betöltötte, s jobb hazába távozása után is
példájával és költészetével tanít a vigasztaló igazságra

„a szeretet soha el nem fogy!” I . Kor.13 : 8

Élete áldásaiért legyen Istené a dicsőség!

1898 végén hívták meg papjuknak a református lelkipásztor-ként Szászrégen melletti Marosfelfaluban szolgáló Szabolcska Mihályt a Bega-parti város kálvinistái. A negyvenedik életévéhez közeledő pap munkásságáról és megvalósításairól keveset tudtak a temesvári kálvinisták. A meghívás a nagytekintélyű, a XIX. század vége legnépszerűbb poétájaként elkönyvelt egyéniségének szólt, akit az újságok és folyóiratok cikkeiből ismertek.

Szabolcska Mihály Tiszakürtön született (1861), gyermek- és ifjúkorát Ókésckén töltötte. Az elemi iskola elvégzését követően a kecskeméti református algimnáziumba, majd a szarvasi evangélikus főgimnáziumba járt, ahol 1882-ben érettségizett. Még ugyanabban az évben beiratkozott a debreceni református kollégium főiskolai tagozatára hittanhallgatónak. Tíz esztendőn át a debreceni kollégium diákja. 1890-ben útra kelt világot látni: két évet Genf és Párizs egyetemén tanult, ahol hittudományi és irodalomtörténeti előadásokat hallgatott. Hazatérte után pár hónapig Debrecenben Könyves Tóth Mihály mellett segédlelkészkedett. Habár már betöltötte harmincadik életévét, nem sietett magát pappá választani. Egy szerelmi bánat miatt elmenekült Erdélybe, a marosfelfalui eklézsiára.

Marosfelfalui hat évig tartó szolgálati ideje alatt más vidékek eklézsiái is hívták, de végül Temesvárra jött. Ünnepélyes beiktatására 1899. január 22-én került sor az állami Főreáliskola Szerb (ma Gh. Lazăr) utcai épületének dísztermében, ahol a századfordulón több mint egy évtizeden át a református istentiszteleteket tartották.

Hívását szerető, vérbeli pap volt Szabolcska. Temesvárra kerülve elsőrendű feladatának a református templom felépítését tekintette. Elfogadta a mérnök-szakemberek javaslatát, hogy az anyagilag nem jól álló egyházközösség ne egy hagyományos tor-

nyos templomot, hanem egy 500-600 férőhelyes imatermet is magába foglaló bérpalotát építsen. A lakóktól inkasszált házbérek ugyanis folyamatos jövedelmet biztosíthatnak az eklézsiának. Az 1902. október 19-i ünnepi istentisztelettel avatták fel a Szabolcska Mihály által elképzelt és megvalósított bérpalota új imaházát.

Szabolcska Mihály lekipásztort és költőt a Kisfaludi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia is tagjai sorába választotta.

Az Osztrák-Magyar monarchia összeomlását és a trianoni békediktátumot követő időszakban is szilárdan kiállt a temesvári magyarság, az egyház érdekeinek védelméért. Nagy Károly kolozsvári püspök társaságában többször is járt Bukarestben, hogy a minisztériumokban eljárjon az egyház, a Romániában maradt magyar reformátusság érdekében.

A Szabolcska-tábla

Közel három évtizedes temesvári szolgálat után vonult nyugállományba s költözött Budapestre, ahol 1930-ban hunyt el.³⁷

³⁷ Szekernyés János: Az akácfavirágok poétája – 75 esztendeje hunyt el Szabolcska Mihály, In *Mindenki Kalendáriuma*, 2005, 163-176. o.

24. SZÉKELY LÁSZLÓ – a városépítő

Székely László 1877. augusztus 3-án született Nagyszalontán. Középiskolai tanulmányainak első négy osztályát szülővárosa református algimnáziumában végezte. Ötödikbe Iglón járt, a gimnázium utolsó három osztályát pedig Máramarosszigeten, a Református Kollégiumban abszolválta. Az érettségi vizsga letétele után a budapesti műegyetem építészeti karára iratkozott be, 1900-ban diplomázott. Ezt követően állami ösztöndíjasként Olaszországban járt tanulmányúton. Hazatérte után Czigler Győző egyetemi tanár aszisztense lett. A temesvári polgármesteri hivatal által felajánlott állás elfoglalását követően 1903. április 8-án tette le a hivatali esküt.

Kezdetől fogva privát tervezési és építési irodát is fenntartott. Magántervező-irodáját a Püspök úton (ma Mihai Viteazul sugárút) rendezte be. Az épületen ma is látható egy márványtáblán az iroda felirata:

SZÉKELY LÁSZLÓ MŰÉPÍTÉSZ

Középületeket, iskolákat, szanatóriumokat, ipari létesítményeket, bérpalotákat, családi villákat és magánházakat egyaránt tervezett. A város műszaki osztályának munkatársaként hivatalból véleményezte és jóváhagyta a budapesti és temesvári műépítésztársai által temesvári megrendelésre készített épületterveket.

Temesvár városképét, arculatát nemcsak a maga által tervezett épületekkel határozta meg, hanem azon jellegzetes létesítmények által is, amelyeknek terveit, elhelyezését és felépítését az évek során támogatta, felkarolta és jóváhagyta. Székely László tervei alapján láttak hozzá az Erzsébetváros és Gyárváros közötti beépítetlen területen a 11 épületből álló, 37.000 négyzetméteren elterülő közzvágóhíd felépítéséhez. 1906 decemberében szentelték fel Temesvárott a Mária-émlékművet amelynek kápolnáját Székely László tervezete. A városi vízierőmű terveit 1906-ban dolgozta ki Temesvár mérnöki hivatala: Szilárd Emil főmérnök, Stan Vidrighin mérnök és Székely László műépítész.

Székely László műépítészti főműve a temesvári kegyesrendi főgimnázium, rendház és templom (ma a Gerhardinum Katolikus

Líceum van az épületben). Ennek terveit 1907-ben véglegesítette. Az ünnepélyes alapkövetételre 1908-ben került sor. A három egymáshoz kapcsolódó épület – a főgimnázium, a rendház és a kápolna összefüggő, szerves egészet alkot. A templom homlokzatának – melyet Kiss György szobrászművész Szent Erzsébetet és Szent Lászlót ábrázoló kőszobrai ékesítettek – s belső hajójának műépítészeti kiképzése jellegzetesen egyéni.

A piarista gimnázium és templom

Az épület bejáratának (Piarista/Regina Maria tér) bal oldalán bronz domborművet (Kiegl Sándor szegedi szobrászművész alkotása) állíttatott a Temesvári Magyar Nőszövetség. Alatta márványtábla magyar, román és angol nyelven azonos szöveggel:

SZÉKELY LÁSZLÓ
1877-1934
TEMESVÁR ELSŐ FŐÉPÍTÉSZE
A KEGYESRENDI FŐGIMNÁZIUM
ÉPÜLETEGYÜTTESÉNEK TERVEZŐJE
2002

Székely-emléktábla a Piarista Gimnázium bejáratánál

Székely László a XX. század második évtizedének legelején dolgozta ki a város mérnöki osztály munkatársaként több temesvári tanintézet épületeinek a terveit, amelyek közül a gyárvárosi Magyar utcai (ma Simion Bărnuțiu) elemi fiú és leányiskola, az erzsébetvárosi Holló (ma Odobescu) utcai iskola valamint a rezsőföldi

óvoda és iskola elkészültek. Remekül sikerült a vadászerdei erdészeti szakiskola 1908-ban emelt több mint 180.000 korona költséggel emelt épületegyüttese, amely a rusztikus, a népi építészet formai megoldásait ötvözte a modern építészet követelményeivel.

Székely László szobor pár méterre a nevét viselő utcától,
a Dózsa/Doina parkban

Ugyancsak Székely László tervei alapján láttak hozzá 1914 májusában a mai temesvári városháza, akkor a Felső Kereskedelmi Iskola épületének felépítéséhez a nagykörút legelején a belvárosi mozgóképszínházzal szemközt. Az épület csak 1925-ben került tető alá, a külső falakat 1929-ben vakolták le s díszítették a román

szecesszióra jellemző építményekkel Az alapterven azonban nem módosítottak. A néhány évtizede városházaként szolgáló iskola-épület jellegzetesen Székely László létesítmény.

A Városi Színház (ma Operaház) előtti téren az első épület az 1912-ben elkészült Braumhorn Lipót által tervezett Lloyd-palota volt. Székely Lászlót bízták meg a Lloyd-sor további bérházainak megtervezésével. Itt a Dauerbach-palotát, a Hilt-palotát valamint a Széchenyi-palotát egyaránt Székely László tervezte.

1922-ben nyugdíjba vonult. Ezután már csak magánépítész-ként dolgozott 1934-ben bekövetkezett haláláig. Egy középületet azért még tervezett 1929-30-ban, még hozzá teljesen ingyen, lemondva a szokásos tiszteletdíjról: a háromemeletes Magyar Házat.³⁸

Székely László tervezőirodája mögött, a Doina parkban 2005-ben Székely László tiszteletére bronz mellszobrot emeltetett a Temesvári Magyar Nőszövetség. A szobor alkotója Szakáts Béla szobrász, háromnyelvű felirata pedig a következő:

SZÉKELY LÁSZLÓ (1877-1934)
VÁROSI MŰÉPÍTÉSZ, A MODERN
TEMESVÁR MEGTEREMTŐJE
ARHITECT ȘEF, FĂURITORUL
TIMIȘOAREI MODERNE
CHIEF ARCHITECT, CREATOR
OF CONTEMPORARY TEMESWAR

25. TEMESVÁRI ÚTÉPÍTŐK OBELISZKJE

A Temesvárról Zsombolya felé vezető út mellett, Szakálháza előtt áll egy obeliszk tetején fehér kereszttel, melyet Temesvár első kövezett útjának emlékére emeltek. Régebben közelebb volt Temesvárhoz, de az út felújítása miatti felüljáró építése arra készítette az építőket, hogy eredeti helyétől távolabb helyezték el a nagy „fehér kereszt”-et, ahogyan régebben ismerték a temesváriak.

³⁸ Szekernyés János: *Székely László*, Kolozsvár-Cluj-Klausenburg, 2002.

Az obeliszket Klapka József polgármester (Klapka György tábornok édesapja) idejében, emelték az első Temesvárról kivezető kikövezett út emlékére. Eredetileg az obeliszk négy oldalára négy nyelven írt (magyar, latin német és román) emléktáblát helyeztek el. Egyik tatarozásakor eltávolították őket de 1917-ben Lád Károly mérnök a Történelmi és Régészeti Társulat számára lemásolta ezeket. Most az újonnan felállított obeliszk alatt annak négy oldala körül négy új táblára írták fel a szöveget.

Az eredeti német és a latin felírás megmagyarázta, hogy az utat rétháti Kövér János főszolgabíró és felsőkubini Meskó Ezekiel alszolgabíró köveztetette ki Török Antal csanádi püspök, Schneller Antal parancsnokló tábornok, Momir Ferenc várparancsnok, Muslai László alispán, Bedekovich Tamás kamarai adminisztrátor és Klapka József polgármester idejében. Fel voltak említve a jegyzők is, akiknek felügyelete alatt a munkát a szakállháziai beregszói román lakosokkal együtt elvégezték.

Az első „tsinált ut” építési munkálatai 1830-ban kezdődtek el és 1831 őszén fejeződtek be. A magyar felirat röviden csak annyit közöl, hogy V. Ferdinánd (koronázásának) első évében „*eme járhatatlan ut*” helyre lett állítva. S ezt követően ezt betűzhette ki az úton közlekedő utas ha elolvasta:

Istennek ditsőség, –
Királynak hívség, –
Hazának szeretet, –
Embernek betsület, –
Az utasnak
Áldás és békesség.

A román felirat régies román nyelven a következő:

Questa cruce Christenesca
aqui este rádicat
intr'un' multiemire altá
la Creator dedicat'
che póturó prin sudore,
lutó! questo a patri
Szakállházán in socie
co' Beregszon' romani.

Az 1835-ben emelt obeliszk jelentőségét akkor értjük meg, ha tudjuk, hogy Temesvár a régi vár korában ingoványos környezete miatt volt szinte megközelíthetetlen és hozzáférhetetlen, ez biztosítva védelmét. Evlia Cselebi török utazó 1660-ban ezt írta Temesvárról: *“Ha eső esik, akkor a városon kívül fekvő süppedékes helyen akár egy elefánt is elmerülne”*. A város utcái is eléggé sárosak lehettek, mert a török író szerint az utcákat deszkapadlókkal rakták ki, kövezet pedig egyáltalán nem volt.³⁹ Egy osztrák követség tagjaként három évvel később Temesvárra látogató Ottendorff Henrik pedig azt írja, hogy „A város közepén van egy keresztutca, melyet gerendázat és deszkák fednek”.⁴⁰ Egy ugyanabban az időben Magyarországon átutazó utas pedig így ír az itteni utakról: *„lutum pununt supra lutum, et hoc nominant országutum”*, vagyis a „sárra sarat raknak és azt nevezik országútnak.”

A jelenlegi magyar felirat és román fordítása

Ugyanis az országút úgy készült, hogy kétoldalt árkokat ástak és belőlük a földet középre hányták. Ezek után érthetővé válik az első *“tsinált ut”* emlékére emelt obeliszk jelentősége. De még érthetőbbé válik, ha elolvassuk G. Kohl németországi utazó feljegyzését

³⁹ Schiff Béla: Utazás régen. Emlékoszlop az első “tsinált ut” legnagyobb dicsőségére, In uő. *Régi idők régi emberek*, Timișoara, 1941, 35-40.o.

⁴⁰ Hermann Egyed, Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorff Henrik képes útleírása, 1943, Pécs, 74. o.

1842-ből, amikor megtapasztalta, amit a bánsági utakról hallott: két árok közé zárt feneketlen sár. „Ezt a definíciót – írja – különösen este felé igen megfelelőnek találtuk, amikor ugyanis a Temesvárról kiinduló csinált ut utolsó nyomait is elhagytuk: járművünk éber kocsisunk kiabálása és szegény, elhagyzott lovaink heroikus erőlködése ellenére is csigalassúsággal kúszt tovább az iszapban...” Roppant nagy dolog volt az akkori szállítási eszközök mellett megfelelő mennyiségű követ lehordani a bánsági síkságra.⁴¹

A szakálházi obelisztk

⁴¹ Schiff Béla, uo.

26. 1848-49-es emlékművek

A) PETŐFI-EMLEKMŰ

1899-ben állították, a Honvéd Egyesület kezdeményezésére. Ez év őszén egy emléktáblát helyeztek el, s ekkor született az ötlet, hogy ide a későbbiekben egy díszesebb emlékművet állítsanak. A helybeli szakiskola kőfaragó tanára, Sipos János-András által dom-borműben kifaragott Petőfi-fej és egy vésett kőtábla volt elhelyezve kezdetben azon a helyen, ahol valamikor Bem csapatai táboroztak - Temesvár legszélén és Petőfi őrnagyi rangot kapott. Később a kő-faragványt beágyazták egy várfalszerű épületbe, amit közadakozás-ból kapott pénzből készített vaskerítéssel vettek körül. Az emlékmű 1912 novemberében elkészült, de leleplezésére csak 1913. május 25-én került sor. Tervezője a város főépítész, Székely László volt. A mai napig itt folynak a temesvári március 15-iki rendezvények.⁴²

A Petőfi emlékmű emléktáblája Tunner Kornél munkája. Az emlékhelyet Schmidt és Bagyanszky vállalkozók és Goldstein Fülöp cementgyáros cége építtették fel. Az együttest egy hold kiterjedésű park közepére (Somogyi-liget) állították fel. Az emlékmű felirata:

*Ezen a helyen állott 1849.évben
Bem József honvéd altábornagy
Főbadszállása
a melyben 1859. évi május hó 3-án
PETŐFI SÁNDOR
házánk koszorús lantosa
honvéd őrnagyi kinevezését kapta.
Ezen történeti tények örök emlékéül
1912. évi November 10. én
állíttatott fel ezen emlékmű
közadakozásból.⁴³*

⁴² Miklósik Ilona: XIX/XX. századi bántási szobrok h), kézirat.

⁴³ Miklósi-Sikes Csaba: Fadrusz János és az Erdélyi köztéri szobrászat a 19. században, Székelyudvarhely-Sümege, 2003, 186.o.

A Temesvár-szabadfalusi Petőfi-emlékmű

B) HONVÉDEK OBELISZKJE – 1

A Temesvár józsefvárosi (Sági úti) sírkertben 1894. november 1-én avatták fel. Az obeliszket Tunner temesvári kőfaragó műhelyében készítették. Felirata:

Itt nyugsznak / az 1848-49 évi / magyar / szabadságharcban / elesett honvédek. // Áldott legyen emléküek! // Közadakozásból emelte / a Temesvári Honvéd-Szobor Bizottság.⁴⁴

⁴⁴ Miklósi-Sikes Csaba: Fadrusz János és az erdélyi köztéri szobrászat a 19. században, Székelyudvarhely – Sümeg, 2003, 159-160.o.

A józsefvárosi (Sági úti temető) obeliszk

A 4 méter magas obeliszket a temesvári Tunner kőfaragó műhelyében készítették. Felirata:

Itt nyugsznak / az 1848-49 évi magyar szabadságharcban / elesett magyar szabadságharcosok // Áldott legyen emléküik! // Köszadalkozásból emelte a / Temesvári Honvéd Szobor Bizottság.

C) HONVÉDEK OBELISZKJE – 2

1885. március 15-én a Gyárvárosi Társaskör tagjai javasolták, hogy állítsanak emléket a szabadságharcban elesett honvédeknek.

A mészkőből készült obeliszk felavatására a Girodai úton (str. Ghirodei nr.2) 1894. november 1-én került sor.⁴⁵

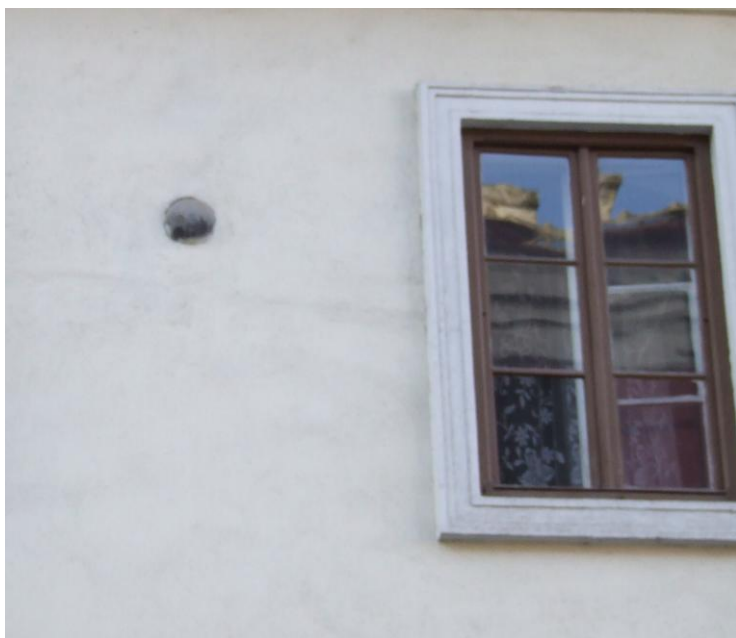
A Girodai úti obeliszk

⁴⁵ Miklósik Ilona: *Forradalmi szobrok*, 37. kézirat

1948-ban restaurálták, s ekkor egy új márványtáblával is elláták, amit 1990-ben összetörtek. Helyébe a temesvári RMDSZ új emléktáblát készíttetett, 1996-ban az obeliszket is restaurálták. Fel-szentelésére 1997. március 14-én került sor.⁴⁶

D) Ágyúgolyó a falban

1849 május elején igen erős harcok folytak Temesvár bevételeért. A kölcsönös ágyúzások komoly veszteségeket okoztak mind a várat védők, mind a forradalmi sereg oldalán. Egy „forradalmi” ágyúgolyó máig látható Temesvár Belvárosában, a Városház / E. Ungureanu utca 1. szám alatti épület – egykor ferences rendház, ma Temes Megye Kulturális Központja – falában.

1849-es „forradalmi” ágyúgolyó a ferences kolostor falában

⁴⁶ Miklósi-Sikes Csaba: *Fadrusz János és az erdélyi köztéri szobrászat a 19. században*, Székelyudvarhely – Sümeg, 2003, 159.o.

27. Az 1989-es népfelkelés emlékhelyei

1989 decemberének diktátort döntő eseményei még sokáig elemzés tárgyát fogják képezni: azt sem sikerült vitát kizáróan eldönteni, hogy a temesvári eseményeket forradalomnak avagy népfelkelésnek kell tekinteni. Annyi bizonyos, hogy az akkori református lelkész ellen – püspöki rábólintással – kezdeményezett per és kilakoltatás háborította fel annyira Temesvár reformátusságát és az emberi minőség sárba tiprását elutasító százakat majd tízezreket, hogy fegyvertelenül, de igenis erőszakosan kimutassa véleményét.

A református egyház bérpalotája előtt gyülekezők tiltakozása Tőkés László református lelkész (jelenleg püspök és európai parlamenti képviselő) kilakoltatása elleni tiltakozással vette ugyanis kezdetét egy olyan eseménysorozat, amely áttevődve más városokba és Bukarestbe, végül a kommunista diktatúra megbuktatásához vezetett.

Temesvár lakosságának kitartó tiltakozása, diktatúra ellenes harca akkor nem ismert etnikai határokat, ezt látni az áldozatok névsorán, amelyek között túlnyomó többségben román nemzetiségűek vannak.

Az áldozatok előtt együtt és néhány esetben külön-külön is kifejezte tiszteletét Temesvár magyarsága.

A) A forradalom kezdetét jelző tábla

A bánsági magyarság akkori politikai képviselte (1991-től az RMDSZ Temes megyei szervezete) helyezte ki az első tisztelgő táblákat 1990 márciusában, a 48-as forradalomra való első szabad emlékezés előestéjén.

A táblákat Ungor Csaba szobrászművész készítette, ugyanis a két táblán – magyarul és németül illetve románul és szerbül – azonos értelmű szöveg hirdette: innen indult a diktatúrát megdöntő forradalom, ahogyan akkor a temesváriak mozgalmukat értelmezték.

A táblák a református templom és bárház – Batthányi, ma T. Cipariu u. 1 sz. – bejárata mellett, a Szabolcska táblával átellenben láthatók.

A szöveg:

„Innen indult a diktatúrát megdöntő forradalom 1989 XII 15”

- alatta a Bánsági Magyar Demokrata Szövetség nevének rövidített formája: B. M. D. SZ.

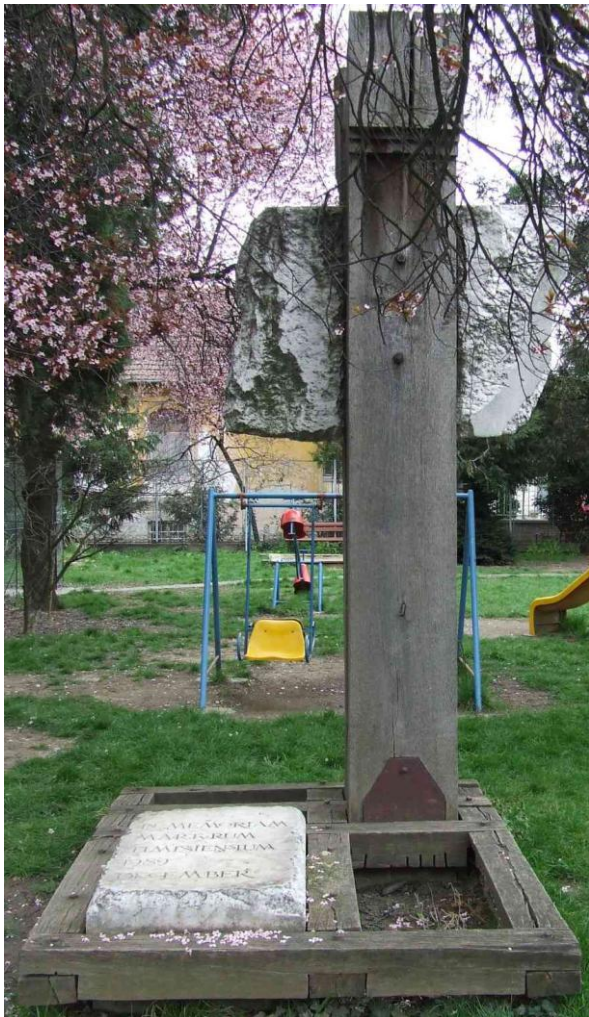
B) A józsefvárosi emlékmű

Számos áldozatot követelt a hatalmi szervek brutális fegyveres fellépése. Sok volt a halott, még több a sebesült, közöttük magyar áldozatok is. 1990-ben rengeteg tisztázatlan kérdés várt magyarázatra, a tisztázásban a bukaresti hatalom nem mutatott együttműködési készséget. Ebben a helyzetben különösen fontos volt azok iránt kifejezni a közösség együttérzését, akik fájó veszteséget szenvedtek.

Ebben a helyzetben kezdeményezte megint csak a BMDSZ, az egyházakkal közösen, hogy emlékművet állít az áldozatoknak. Két-három évvel később a forradalmárokat képviselő egyik szervezet, az Orban Traian vezette Forradalom Emlékezete egyesület külön programot valósított meg, és tíz olyan helyszínen állítottak fel ne-

ves művészek által készített emlékműveket, ahol a városban véres események zajlottak.

A józsefvárosi romai katolikus templom (Kossuth út/Regele Carol I, 15 sz.) kertjében 1991. december 15-én felavatott emlékmű készítője Ungor Csaba szobrászművész, az emlékműbe beépített márvány és fa ellenértékét közadakozásból fedezte a szervezet.

Emlékmű a józsefvárosi katolikus templom kertjében

C) A Csizmarik László emléktábla

Csizmarik László ismert személyisége volt Temesvár kulturális életének, magyar kórust vezetett, tanárként a népművészeti iskolában sok száz fiatalot nevelt.

Amikor a temesváriakat felháborodásuk a város reprezentatív terére, az Operaház előtti hatalmas térre hozta, Csizmarik tanár úr volt az első, aki az akkor tiltott *Deșteaptă-te române* (a jelenlegi román himnusz) szövegét és kottáját másolatban a téren osztogatni kezdte. Ez lett a veszte, egy jól irányzott golyó kioltotta az életét.

Az emléktáblát munkahelye, a népművészeti iskola (Városház /Ungureanu u. 1. sz.) falára volt kollégái kezdeményezésére tették ki.

A szöveg:

In memoria Eroului Revoluției. A forradalom Hőseinek emlékére

CSIZMARIK LADISLAU

profesor

tanár

animator al vieții

a temesvári kórusmozga-

corale timișene

lom lelkes vezetője

12. III. 1939

---- 17. XII. 1989

Dumnezeu să-l ierte!

+ Isten nyugtassa!

Az 1989-es forradalom egyetlen gátaljai származású hőségnek, a december 17-én elhunyt Csizmárik László karmesternek emlékművet állítottak a helybeliek Gátalján is.

D) A Reiter Edit emléktábla

Reiter Edithnek volt iskolatársai és tanárai állítottak emléket a Bartók Béla Elméleti Líceum udvarához vezető keskeny út melletti ház falán, azon a helyen, ahol a halálos lövés érte.

REITER	EDITH
2. IV	1989
1950	XII.19
*	+

IN AMINTIREA elevei şcolii noastre, absolventă în 1969-ben

Iskolánkban végzett tanulójának, az örök EMLÉKÉRE!

Tehniceană ISIM, technikusának

„Ne ily halált adj, istenem,

Ne ily halált adj énnekem!”

SZÜLEI TANÁRAI

ISKOLATÁRSAI '990.III.15.

